

Uitgesproken meningen

**Evaluatie van de religieus-seculiere kring in Stadsdeel
Slotervaart**

A.G. Advies
Drs. Amy-Jane Gielen
Almere, 16 januari 2009

© 2009, A.G. Advies/Amy-Jane Gielen

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

A.G. Advies
Drs. Amy-Jane Gielen
www.agadvies.com
info@agadvies.com

Redactie: Heleen van der Putt, Copycut
Foto's: Stadsdeel Slotervaart

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1 Inleiding	5
1.1 Doelstellingen.....	5
1.2 Opdrachtformulering	5
1.3 Methoden.....	6
1.3.1 <i>Participerende observatie</i>	6
1.3.2 <i>Enquêtes</i>	6
1.3.3 <i>Evaluatiebijeenkomst</i>	7
1.4 Leeswijzer	7
2 De kringbijeenkomsten	8
2.1 De joods-christelijk-islamitische traditie	8
2.1.1 <i>Inleiding en uitnodiging tot debat</i>	8
2.1.2 <i>Discussie tussen Cheppih en Molewijk</i>	8
2.1.3 <i>Debat met de zaal</i>	9
2.2 Religie in het openbare leven	9
2.2.1 <i>Inleiding</i>	9
2.2.2 <i>Gesprek met geïmproviseerd panel</i>	9
2.2.3 <i>Debat met panelleden</i>	10
2.3 Religie in opvoeding en onderwijs.....	11
2.3.1 <i>Inleiding</i>	11
2.3.2 <i>Een debat met panel en publiek over casuïstiek</i>	11
2.4 Variëteit onder moslima's	13
2.4.1 <i>Inleiding</i>	13
2.4.2 <i>In gesprek met de panelleden</i>	13
2.4.3 <i>Conclusie</i>	15
2.5 Kernwaarden van de samenleving.....	15
2.5.1 <i>Inleiding</i>	15
2.5.2 <i>Inventarisatie kernwaarden</i>	15
2.6 Slotbijeenkomst.....	16
2.6.1 <i>Inleiding</i>	16
2.6.2 <i>Terugblik op vijf kringbijeenkomsten</i>	17
2.6.3 <i>In gesprek met de burgemeester</i>	17
2.6.4 <i>Mohammed Cheppih in gesprek met Paul Scheffer</i>	18
2.6.5 <i>In gesprek met Nahed Salem</i>	18
2.6.6 <i>In gesprek met Ahmed Marcouch</i>	19
2.6.7 <i>Zaaldiscussie</i>	19
3 Samenstelling deelnemers	21
3.1 Demografische gegevens.....	21
3.2 De multiculturele samenleving.....	23
3.3 Kringbijeenkomsten	25
3.4 Visie op het thema van de avond: afvalligheid	26
3.5 Religie en levensbeschouwing	28

4	Wat vonden de deelnemers?	31
4.1	Opzet	31
4.2	Introductie	31
4.3	De meest bijgebleven bijeenkomsten	32
4.4	De toon van het debat	32
4.5	Naamgeving kringbijeenkomsten	34
4.6	Effect van de kringbijeenkomsten	34
4.7	Diversiteit	35
4.8	Vervolg	36
4.8.1	<i>Thema's</i>	36
4.8.2	<i>Format</i>	36
5	Reflectie op de doelstellingen	38
5.1	Het marcouchiaanse debat	38
5.1.1	<i>De joods-christelijke-islamitische: fictie of feit?</i>	38
5.1.2	<i>Religie in het openbare leven: vrijheid van meningsuiting en afvalligheid</i>	39
5.1.3	<i>Religie in opvoeding en onderwijs: van flesjeswerpers tot handweigeraars</i> ..	40
5.1.4	<i>De moslima als superwoman</i>	41
5.1.5	<i>Botsende kernwaarden</i>	41
5.1.6	<i>(Verloren) Marchouchiaanse momenten tijdens de slotbijeenkomst</i>	42
5.1.7	<i>Conclusie</i>	42
5.2	Type deelnemers	43
5.2.1	<i>Aantal deelnemers</i>	43
5.2.2	<i>Man-vrouw verhouding en leeftijd</i>	43
5.2.3	<i>Opleiding, politieke voorkeur en organisatiegraad</i>	44
5.2.4	<i>De multiculturele samenleving</i>	44
5.2.5	<i>Religiositeit</i>	44
5.3	Het contact aan tafel	45
5.4	Effect	46
5.4.1	<i>Attitude</i>	46
5.4.2	<i>Gedrag</i>	46
5.4.3	<i>Context</i>	47
5.5	Aanbevelingen	47
5.5.1	<i>Aanbevelingen ter bevordering van het scherpe debat</i>	47
5.5.2	<i>Aanbevelingen voor beter en duurzamer contact</i>	48
5.5.3	<i>Debatsuggesties voor de toekomst</i>	49

Voorwoord

Voor u ligt het eindrapport van de evaluatie van de religieus-seculiere kring in Stadsdeel Slotervaart. Deze evaluatie is door A.G. Advies uitgevoerd in opdracht van Stadsdeel Slotervaart van september 2007 t/m februari 2008, waarna A.G. Advies in maart 2008 een evaluatie heeft opgeleverd voor intern gebruik van de opdrachtgever. Dit eindrapport is de publieksversie die recentelijk op verzoek van Stadsdeel Slotervaart is gemaakt.

Op 27 september 2007 ging de religieus-seculiere kring in stadsdeel Slotervaart van start met de eerste bijeenkomst. Het doel van dit initiatief was om in een reeks bijeenkomsten een kring op te bouwen met mensen die elkaars geest scherpen en elkaars blik verruimen. De doelgroep voor deze kring bestond uit aanhangers van alle denkbare religies en mensbeelden: moslims, joden, christenen, agnosten, ietsisten, humanisten, seculieren en atheïsten.

A.G. Advies beschouwt de informatie die deze evaluatie heeft opgeleverd, als bijzonder waardevol. Initiatieven om het interetnisch en interreligieus contact te vergroten, worden al jaren in heel Nederland georganiseerd. Een veelgestelde vraag is wat nu het effect is van dit soort initiatieven. Het antwoord moet men vaak schuldig blijven. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) deed in 2007 onderzoek naar de effectiviteitsvraag, door meer dan 400 (gedocumenteerde) initiatieven te bekijken. Het onderzoek werd echter belemmerd door een gebrek aan (deugdelijke) evaluaties. A.G. Advies hoopt met deze evaluatie een bijdrage te hebben geleverd aan de beantwoording van de vraag hoe effectief interetnische en interreligieuze bijeenkomsten kunnen zijn.

Tevens wordt er in dit rapport vooruit geblikt: hoe kan middels dit soort initiatieven een duurzaam contact tussen burgers worden opgebouwd? A.G. Advies wil met dit rapport bestuurders, beleidsmakers, zelforganisaties en andere relevante actoren in heel Nederland, inspireren om relevante lessen te trekken uit deze evaluatie. Een ieder die op zoek is naar de samenvatting en aanbevelingen, zou ik graag willen verwijzen naar hoofdstuk 5.

A.G. Advies wil in de eerste plaats stadsdeel Slotervaart bedanken, omdat zij als een van de weinige gemeentes/stadsdelen in Nederland ervoor hebben gekozen om hun initiatief – grondig – te laten evalueren. Het stadsdeel heeft A.G. Advies in staat gesteld om met behulp van diverse onderzoeksmethoden de kringbijeenkomsten te onderzoeken: van meer kwalitatieve methoden, zoals participerende observatie en een evaluatiebijeenkomst tot kwantitatieve methoden, zoals het afnemen van een enquête. Verder wil A.G. Advies alle deelnemers aan de religieus-seculiere kringbijeenkomst bedanken, in het bijzonder de mensen die bereid waren om de enquête in te vullen en/of bereid waren om op hun vrije avond in buurtcentrum Eigenwijks deel te nemen aan een evaluatiebijeenkomst.

Drs. Amy-Jane Gielen
A.G. Advies

1 Inleiding

Op 27 september 2007 ging de religieus-seculiere kring in stadsdeel Slotervaart van start met de eerste bijeenkomst. Het doel van dit initiatief was om in een reeks bijeenkomsten een kring op te bouwen met mensen die elkaars geest scherp en elkaars blik verruimen. De doelgroep voor deze kring bestond uit aanhangers van alle denkbare religies en mensbeelden: moslims, joden, christenen, agnosten, ietsisten, humanisten, seculieren en atheïsten.

Tijdens de eerste bijeenkomst, over de joods-christelijk-islamitische traditie, konden deelnemers hun voorkeur uitspreken voor vervolghema's van de religieus-seculiere kring. Op basis van deze voorkeuren werden de volgende thema's vastgesteld:

- Religie in het openbare leven (11 oktober 2007)
- Religie in opvoeding en onderwijs (8 november 2007)
- Diversiteit onder moslima's (22 november 2007)
- Kernwaarden van de samenleving (13 december 2007)

Wegens succes is er nog een zesde bijeenkomst ingelast die op 17 januari 2008 plaats vond. A.G. Advies, een onderzoeks- en adviesbureau op het gebied van jeugd, welzijn en integratie, is gevraagd de kringbijeenkomsten te evalueren. Dit hoofdstuk beschrijft hoe A.G. Advies, in samenwerking met de opdrachtgever, te werk is gegaan bij deze evaluatie.

1.1 Doelstellingen

Stadsdeel Slotervaart wilde met de religieus-seculiere kring een aantal doelstellingen bereiken:

- Een reeks van zes bijeenkomsten organiseren over politiek en maatschappelijk gevoelige thema's.
- Verschillende groepen nader tot elkaar brengen met debatten die op het scherpst van de snede gevoerd worden.
- Zich richten tot alle bewoners van Slotervaart, ongeacht religieuze/levensbeschouwelijke en etnische achtergrond, en daarnaast tot bewoners van andere stadsdelen en zelfs mensen van buiten Amsterdam.
- De kloof dichten tussen de lokale politiek en bewoners van Slotervaart, zodat raadsleden beter op de hoogte zijn van de inhoud van het debat dat onder bewoners wordt gevoerd.
- Het participatief gedrag van deelnemers aan de bijeenkomsten bevorderen door hen zelf een agenda met gevoelige thema's en taboes voor de vervolgbijeenkomsten te laten vaststellen.

1.2 Opdrachtformulering

De opdrachtgever heeft A.G. Advies - een onderzoeks- en adviesbureau op het gebied van jeugd, welzijn en integratie - gevraagd een evaluatie van de kringbijeenkomsten uit te voeren.

Daarbij heeft de opdrachtgever aangegeven veel waarde te hechten aan een nauwkeurige documentatie van de bijeenkomsten en een effectmeting achteraf (ex-post evaluatie). Dit heeft tot de volgende opdrachtformulering geleid:

- Wat is de achtergrond van de deelnemers aan de religieus-seculiere kring (in termen van leeftijd, geslacht, religie/levensbeschouwing, nationaliteit, woonplaats etc.)?
- Wat voor stellingen nemen panelleden, deelnemers, verschillende religieuze en levensbeschouwelijke groepen grosso modo in?
- Wordt het debat op het scherpst van de snede gevoerd?
- Hoe verloopt het contact tussen de verschillende deelnemers aan de tafels?
- Welk effect hebben de kringbijeenkomsten op de deelnemers en op hun omgeving gehad?

1.3 Methoden

Om deze vragen te beantwoorden, heeft A.G. Advies zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden ingezet.

1.3.1 *Participerende observatie*

De opdrachtgever verzocht om een gedetailleerde verslaglegging van zowel de plenaire bijeenkomsten als de debatten aan de verschillende tafels.

A.G. Advies heeft daarom alle zes kringbijeenkomsten bijgewoond en daarbij gebruik gemaakt van de participerende observatiemethode. Participerende observatie kan verschillende vormen aannemen. A.G. Advies koos voor de rol van ‘participant as observer’ (letterlijk: participant als observeerder). Centraal bij deze rol staat het zelf bijwonen van de bijeenkomsten. Daarbij wordt aan de respondenten (deelnemers) gemeld dat de aanwezigheid gericht is op onderzoek naar de bijeenkomsten. Deelname aan de bijeenkomsten hoort hier wel bij, maar zonder ‘sturing’ uit te oefenen op de gesprekken of zelf mee te doen aan de plenaire discussie. Dit geeft enerzijds een goed beeld van het verloop van zo’n bijeenkomst. Anderzijds is participerende observatie een goede manier om op informele wijze ervaringen van deelnemers bij de bijeenkomst te achterhalen.

Ook heeft A.G. Advies alle bijeenkomsten met een voicerecorder opgenomen en zijn volledige transcripties gemaakt van iedere bijeenkomst. Dat maakte een nauwkeurige analyse van de debatten mogelijk.

1.3.2 *Enquêtes*

Met de participerende observatie ontstaat van de demografische kenmerken van de deelnemers als leeftijd, geslacht en eventueel etniciteit en religie slechts een globaal beeld. Meer specifieke gegevens kunnen met de participerende observatie niet worden vastgesteld. Daarom heeft A.G. Advies een kwantitatieve onderzoeksmethode gebruikt in de vorm van een enquête. Deze enquête is tijdens de tweede bijeenkomst bij wijze van steekproef onder de deelnemers afgenomen. Naast allerlei demografische kenmerken omvat de enquête verschillende andere vragen en kwesties. Zoals de intentie van deelnemers om naar de volgende debatten te komen, wat deelnemers vinden van de wijze waarop het integratiedebat

wordt gevoerd en hun standpunten over afvalligheid (een belangrijk thema van de tweede bijeenkomst).

1.3.3 Evaluatiebijeenkomst

Zowel de enquête als de participerende observatie geven geen, of slechts een zeer beperkt, antwoord op de vraag naar het effect van de religieus-seculiere kring. Met een evaluatie achteraf kan achterhaald worden of men wat geleerd heeft van de bijeenkomsten, of men graag andere dingen had willen leren/horen, of de beeldvorming over andere levensbeschouwelijke en religieuze groepen is bijgesteld en of men nu meer het contact aangaat met andere levensbeschouwelijke en religieuze groepen. A.G. Advies heeft daarom een focusgroep georganiseerd om de kringbijeenkomsten onder de deelnemers te evalueren. Omdat de opdrachtgever had uitgesproken de kringbijeenkomsten te willen continueren, is met de deelnemers van de focusgroep ook gesproken over een vervolg en de meest wenselijke vormgeving daarvan.

De evaluatiebijeenkomst met een focusgroep is gebaseerd op de vierde generatie evaluatiemethode van Guba en Lincoln (1989). Deze methode is eerder gebruikt voor de evaluatie van de socratische gesprekken en de interreligieuze dialoog in stadsdeel Slotervaart. Uitgangspunt bij deze methode is dat er niet één te onderzoeken waarheid is, maar dat betrokkenen bij het beleid eigen ervaringen en ideeën hebben die allemaal even ‘waar’ zijn. Alle betrokkenen hebben een eigen reconstructie, opvattingen, beelden en verhalen. In de vierde generatie evaluatie wordt een gezamenlijke reconstructie gemaakt. Onderzocht wordt waar de beelden overeenkomen, maar ook waar ze verschillen.

1.4 Leeswijzer

In de volgende hoofdstukken treft u de eindrapportage van de religieus-seculiere kringbijeenkomsten aan, gemaakt met toepassing van de genoemde methoden. In hoofdstuk 2 zijn de zes verschillende bijeenkomsten samengevat. In hoofdstuk 3 zijn de uitkomsten van de enquête verwerkt. Hoofdstuk 4 bevat een verslag van de effectmeting achteraf: de resultaten van de evaluatiebijeenkomst die gehouden is met enkele frequente kringbezoekers. Het slothoofdstuk beantwoordt de vraag in hoeverre de doelstellingen zijn behaald die Stadsdeel Slotervaart met de organisatie van deze kringbijeenkomsten voor ogen had.

2 De kringbijeenkomsten

2.1 De joods-christelijk-islamitische traditie

2.1.1 Inleiding en uitnodiging tot debat

Voorafgaand aan de eerste bijeenkomst doet stadsdeelvoorzitter Ahmed Marcouch de aftrap voor de kringbijeenkomsten. Hij noemt het anti-radicaliseringsplan van Slotervaart als de belangrijkste aanleiding voor de bijeenkomsten. Marcouch benadrukt het belang van debat en discussie tussen verschillende religieuze groepen en niet-religieuze groepen. Hij wijst op de in Nederland algemeen aanvaarde norm van de scheiding tussen kerk en staat, en ook op de bedreiging van onze democratische vrijheden. Met een verwijzing naar de opmerkingen van Wilders over de Koran roept Marcouch de (intellectuele) moslims op om hem van repliek te dienen. Angst moet daarbij geen rol spelen. Hij nodigt de aanwezigen dan ook uit om het debat aan te gaan. Waarin niet alleen de overeenkomsten, maar vooral ook de verschillen worden benadrukt, en waarbij ook ‘onderbuikgevoelens’ aan bod komen. De verschillen verbinden ons, aldus de stadsdeelvoorzitter.

2.1.2 Discussie tussen Cheppih en Molewijk

Stadsdeelvoorzitter Marcouch begint met het noemen van de uitspraken van ex-minister Vogelaar over de toekomst van de joods-christelijk-islamitische traditie. Deze uitspraken hebben voor veel ophef gezorgd. De heer Molewijk, fractievoorzitter van de partij Slotervaart Leefbare Tuinstad (SLT), zet bij deze joods-christelijk-islamitische traditie zijn vraagtekens. In het algemeen kan de Nederlandse samenleving niet worden getypeerd als religieus. Invloeden van de Verlichting en de ontkerkelijking zijn veel belangrijker. Op de tegenwerping van Marcouch dat de islam, compleet met moskeeën en hoofddoeken, onderdeel is geworden van Nederland antwoordt Molewijk dat er inderdaad een geloof is bijgekomen. Dat is geen reden om nu meteen van een joods-christelijk-islamitische traditie te spreken. Cheppih, theoloog en islamdeskundige, stipt het ‘multiculturele drama’ aan van Paul Scheffer, en de visie dat moslims en niet-moslims elkaar niet zouden kunnen ontmoeten. Moslims hebben zich echter wel verankerd in Nederland, merkt hij op. Misschien is er op dit moment geen joods-christelijk-islamitische traditie, maar die zal zich in de toekomst wel ontwikkelen. Marcouch stelt de vraag of een moslim die deze samenleving afwijst en moeite heeft met haar diversiteit en tolerantie, wel een burger kan zijn van die samenleving. Levert dat geen spanningen op in de wijken? Volgens Cheppih hebben lang niet alle moslims moeite met de Nederlandse diversiteit en tolerantie. Het taalprobleem speelt vaak een rol, en ook de lage organisatiegraad onder moslims. Het feit dat moslims nu ‘verketterd’ worden draagt niet bij aan hun integratie. De heer Molewijk beaamt Marcouch’ suggestie dat het vrij stil is vanuit de moslimhoek. Volgens hem heeft de democratische rechtsorde ‘het hoogste woord.’ De belangrijkste discussie gaat daarom over de vraag hoe je met die democratische rechtsorde omgaat, op het moment dat je religie er wat anders over zegt. Volgens Cheppih behoren we allemaal tot de democratische rechtsstaat, met respect voor elkaars religie. Hij snijdt het vraagstuk van de afvalligheid aan. Volgens hem mogen moslims helemaal niet worden gedood wanneer ze afvallig zijn. Anders dan bijvoorbeeld Eshan Jami beweert. Volgens Cheppih komt die bewering voort uit onwetendheid. Cheppih stelt dat wanneer dit een voorschrift van de islam zou zijn, hij geen moslim meer zou willen zijn. Molewijk merkt op

dat je de islam op twee manieren kunt definiëren: aan de hand van het gedrag van moslims, of aan de hand van de bron. Als je kijkt naar wat de meeste moslims doen, blijkt wel degelijk dat in deze context geloofsafval met de islam wordt geassocieerd. Een Turkse deelnemer valt hem bij. Deze deelnemer was namelijk bij een iftar waar de moskeevoorzitter stelde dat op afvalligheid de doodstraf hoort te staan.

2.1.3 *Debat met de zaal*

Enkele (joodse) deelnemers wijzen op de stilte aan moslimzijde, maar ook op het eeuwenlange proces van de integratie van de joden in Amsterdam. Een deelnemer die lid is van Een Ander Joods Geluid signaleert een snakkende behoefte aan het geluid van de ‘welwillende moslims.’ Een Turkse deelnemer is het daar helemaal mee eens. De diversiteit onder moslims blijft volgens hem nu onderbelicht. Eshan Jami krijgt alle ruimte om te roepen dat volgens de islam afvalligen gedood mogen worden. Er zijn maar weinig moslims die daar inhoudelijk op reageren. Kortom, zo luidt de boodschap van een moslim, er moet een ‘moslim civil society’ komen. Volgens Cheppih kunnen moslims veel leren van de geschiedenis van de joodse gemeenschap.

Molewijk komt nog terug op een opmerking van de Turkse man. Er zouden in Amsterdam moskeevoorzitters zijn die vinden dat op afvalligheid de doodstraf hoort te staan. Molewijk vindt dat een bijzonder ernstige zaak. Mensen moeten soms dingen slikken, zegt hij, en de dialoog aangaan in plaats van de oplossing te zoeken in geweld.

Tijdens het diner bespreken de deelnemers aan de verschillende tafels thema’s voor de volgende bijeenkomsten. Deze worden daarop vastgesteld. Marcouch sluit deze eerste bijeenkomst af met de constatering dat we vooral proberen te nuanceren en elkaar tegemoet te treden. De stadsdeelvoorzitter zou willen dat het er in het debat feller aan toe gaat.

2.2 **Religie in het openbare leven**

2.2.1 *Inleiding*

Het thema voor deze bijeenkomst luidt in bredere zin: Religie in het openbare leven: letter of geest? Moeten we leven naar de letter of naar de geest van heilige boeken of andere schriftelijke bronnen? Hete hangijzers in deze discussie zijn afvalligheid, homofilie en burgerschap. Ineke Ketelaar, deelraadwethouder, leidt het debat in met de vraag naar kernwaarden voor een goede samenleving. Voor haar persoonlijk zijn dat contact, respect en waardering. Een paneldiscussie over kernwaarden wordt spontaan ingelast. Op Ketelaars verzoek aan het publiek melden zich twee mannen en twee vrouwen aan voor het panel.

2.2.2 *Gesprek met geïmproviseerd panel*

Als kernbegrippen voor een goede samenleving noemen de panelleden respect (krijgen en geven), liefde en acceptatie. De vraag wordt opgeworpen of je respect beter kunt opbrengen als je religieus bent. De meningen daarover lopen uiteen. Is er nog wel plaats voor religie in Nederland? Kun je nog spreken van vrijheid van godsdienst? Heb je binnen je eigen religie nog vrijheid? Zowel het publiek als het panel reageert. De moslima’s vinden dat je binnen je

religie wel de vrijheid hebt om te zijn wie je bent, al zijn er aan die vrijheid wel grenzen. Het is niet altijd even makkelijk om met die grenzen om te gaan. Anderen zetten vraagtekens bij de vrijheid binnen de religie.

Uit reacties uit de zaal blijkt dat respect de voorkeur verdient boven de vrijheid van meningsuiting, waarmee het vaak op gespannen voet staat. Er komt wel een kritische reactie op. Een Nederlandse deelnemer brengt naar voren dat respect ook acceptatie impliceert. Acceptatie, zo legt hij uit, als het elkaar op redelijke wijze, maar eventueel zelfs beledigend, de waarheid kunnen zeggen. Deze opmerking vindt geen enkele weerklank en de gespreksleiding pareert de stelling door een compleet andere vraag aan het panel te stellen.

Ook vindt het merendeel van het publiek dat je respectvol met elkaar moet omgaan, waarbij de inhoud belangrijker is dan het uiterlijk. Tenslotte vraagt Ineke Ketelaar aan de drie islamitische panelleden of ze werkelijk vrijheid ervaren binnen het geloof. Ze verwijst naar Eshan Jami, die suggereert dat daarvoor geen plaats is. De drie zijn het erover eens dat binnen de islam ruimte is voor afvalligheid.

2.2.3 *Debat met panelleden*

De vraag naar vrijheid van geloof en ruimte voor afvalligheid in Nederland wordt voorgelegd aan het 'officiële' panel. Dit bestaat uit een jongerenimam, een moslima uit de Slotervaartse jongerenraad en een Marokkaanse man die adviseur is bij ACB Kenniscentrum. Terwijl twee van de drie panelleden de genoemde vraag bevestigend beantwoorden, geeft het derde panelid aan dat er nog geen traditie is van afvalligheid. Persoonlijk vindt het Marokkaanse panelid dat er ruimte voor is en zou moeten zijn. Het is een punt waarmee moslims in de praktijk moeten leren om te gaan. Verder merkt hij op dat de islam een gemeenschapsgodsdiens is, die minder individuele keuzevrijheid toelaat binnen het geloof. Een groot deel van het publiek onderschrijft deze constatering. Een islamitische deelnemer vindt dat er wel degelijk een traditie is van afvalligheid, je hoeft maar naar Amsterdam te kijken. De meeste deelnemers zijn het erover eens dat er binnen de Islam wel degelijk ruimte is voor afvalligheid. Het is echter niet nodig dat met veel bombarie naar anderen te communiceren, zoals bijvoorbeeld Eshan Jami dat doet.

Volgens een andere deelnemer bestaat er echter een hadith (overlevering) die de doodstraf voor afvalligheid rechtvaardigt. Die hadith kan hij zo aanwijzen. De jonge imam krijgt niet de gelegenheid om hierop inhoudelijk te reageren; hem wordt verzocht om de discussie niet te theologisch te maken. Achteraf blijken veel deelnemers daarin teleurgesteld te zijn. Zij hadden de theologische discussie wel graag willen voeren. Kennelijk verschillen de meningen over de ruimte voor afvalligheid binnen de islam. Die verschillen hadden ze graag beter belicht willen zien.

Het merendeel van het publiek deelt de visie van de panelleden, dat er in de islam een grote individuele keuzevrijheid bestaat, waardoor afvalligheid en homoseksualiteit gewoon zijn toegestaan. Men vindt het jammer, dat deze visie in de media niet goed naar voren komt. Een joodse deelnemer stelt 'Een Ander Islam Geluid' voor. De deelnemers brengen naar voren dat hun liberale visie geen gemeengoed is onder moslims. Men vraagt zich dan ook af wat 'de islam' eigenlijk inhoudt. Christenen kunnen toch ook niet spreken over 'De kerk zegt?' De meer autochtone deelnemers constateren dat er veel diversiteit is binnen de islam. Een christelijke deelnemer vertelt dat veel van zijn moslimvrienden niet aan de ramadan doen, maar dat aan elkaar niet durven te vertellen. Dat sterkt veel deelnemers in hun vermoeden dat

de groepsdruk onder moslims groot is. Een deelnemer vat de discussie over de ruimte binnen de islam samen met de constatering dat ‘het spanningsveld tussen verlichte islamieten en traditionele islamieten niet voldoende is benoemd.’

De laatste vraag is die naar manieren om het vertrouwen tussen moslims en niet-moslims te vergroten. Afstappen van het onderscheid, en het samen hebben over brede thema's als veiligheid, is een mening die breed wordt gedragen. Dat geldt ook voor de suggesties om vriendschappen te sluiten, onderlinge contacten te stimuleren en open te zijn naar de ander en je in hem te verdiepen.

2.3 Religie in opvoeding en onderwijs

2.3.1 Inleiding

De centrale vraag van deze bijeenkomst in de aula van het Comenius Lyceum: botsen religieuze waarden met opvoeding en onderwijs? Belangrijke onderwerpen zijn religieuze voorschriften, religieuze kleding, opvoedadvies bij religieuze vragen en de botsing van de waarden van de docenten met die van de leerlingen.

Rector Berend Meijer van het lyceum zwingelt de discussie aan ten overstaan van een kring van leerlingen, docenten en deskundigen. Hij vertelt over een brief die op een gegeven moment naar de ouders is gegaan met de mededeling dat bepaalde zaken niet worden getolereerd. Het ging daarbij om lectuur met elementen van vrouwenonderdrukking en om intolerant gedrag tegenover medemoslims die zich niet aan de ramadan hielden. Een aantal leerlingen was zeer boos over de brief en voelde zich gediscrimineerd. Daarop heeft de rector lang met hen gesproken, wat het vertrouwen van de leerlingen in hem weer enigszins heeft hersteld. Kortom, vertelt de rector, het helpt om met de leerlingen over dit soort onderwerpen te praten. In lessen levensbeschouwing die hij gaf legde Meijer het lesboek opzij en voerde met de leerlingen een open gesprek over het geloof. Verder signaleert de rector een spanningsveld tussen de doelstellingen van de school (emancipatie, tolerantie, participatie en integratie) en de alledaagse praktijk. De school is de plek bij uitstek om daarvoor een oplossing te vinden. De rector werkt daarbij graag samen met de ouders. Opvoeden in waarden en normen staat centraal. Die geeft de oudere generatie aan de leerlingen mee, zowel thuis als op school.

2.3.2 Een debat met panel en publiek over casuïstiek

Het panel is zeer divers samengesteld, zowel van autochtone als allochtone afkomst, en bestaat uit leerlingen, studenten, docenten, onderzoekers en een therapeut. Panel en publiek krijgen casuïstiek voorgelegd waarover felle discussies ontstaan.

In de ‘ramadancasus’ worden leerlingen die niet meedoen aan de ramadan aangesproken door klasgenoten die dat wel doen. Klasgenoten wordt de hel in het vooruitzicht gesteld wanneer zij zich niet aan bepaalde regels houden.

Niet alleen binnen het panel, maar ook binnen het publiek worden verschillende probleemdefinities over deze casus gehanteerd, en dus ook verschillende

oplossingsrichtingen. Aan de ene kant wordt gedacht aan onwetendheid bij de leerlingen. Met als oplossing scholing van de leerlingen in de normen en waarden van hun eigen religie. Anderzijds denkt men aan intolerantie en wordt praten met leerlingen en ouders als oplossing bepleit. Een jonge imam uit Slotervaart geeft aan dat hij naar aanleiding van dit geval de ouders in zijn vrijdagspreek op hun verantwoordelijkheid heeft aangesproken.

In de 'kringcasus', die zich op een openbare basisschool voordoet, merken de leerkrachten dat religie bij de leerlingen een grote rol speelt. Kinderen van 4-7 jaar spreken over halal en haram, over religieuze voorschriften als het verbod op aanraking van meisjes en willen het in de kring steeds vaker over religie hebben.

Ook hier verschillende probleemdefinities en oplossingen bij zowel panel als publiek. Volgens een groot aantal mensen is hier religie de hoofdmoot van de identiteit van deze kinderen en hun ouders. Maar hoe daarmee om te gaan? Moet je je als school aanpassen aan de veranderende leerlingenpopulatie en de leefwereld van het kind? En hoe dan? Daarover verschillen de meningen. De uitspraak van een islamitische deelnemer, dat islamitisch gevormde godsdienstleerkrachten noodzakelijk zijn, leidt tot felle reacties van panel en publiek. Niet-moslims zouden volgens deze man nooit een religieuze discussie kunnen voeren met moslimleerlingen. Een andere groep vindt dat de aanpassing het beste kan plaatsvinden op een openbare school, omdat daar alle religies behandeld kunnen worden. Een derde visie in het 'aanpassingsdebat' luidt dat geloofsonderwijs thuis hoort in het gebedshuis, maar dat er op school wel aan geloofsbeschouwing van de (verschillende) religies kan worden gedaan. Een heel andere groep mensen, met uiteenlopende achtergrond en religie, verwierpt de 'aanpassingsoplossing.' Hun opvatting is dat religie helemaal niet thuis hoort op school maar uitsluitend in de privé-sfeer. Rector Meijer bestrijdt dat hij niet met moslimkinderen over religie zou kunnen praten.

In de 'handgeefcasus' weigert een leerling na de zomervakantie opeens zijn vrouwelijke mentor een hand te geven. Tegelijk vroeg hij de mentor om het volgend schooljaar zijn mentor te blijven.

Puberaal gedrag? De meesten vinden van wel. Het debat gaat vooral over de vraag hoe er mee om te gaan. Praten met de betreffende leerling over zijn keuze om geen hand te geven, en tegelijk zijn keuze accepteren, is de algemene opvatting. Een leraar merkt op dat de jongen ook op een andere manier kan groeten. Er is ook een afwijkende (seculiere) mening: een deelnemer vindt dat het weigeren van een hand niet zomaar geaccepteerd en gerespecteerd moet worden. We leven immers in een maatschappij waarin een hand geven de norm is. En je wilt een leerling zo goed mogelijk voorbereiden op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt. De laatste casus is aanleiding tot een discussie over het thema van de avond. Had het niet veel meer over religie in het algemeen moeten gaan, in relatie tot opvoeding en onderwijs? En ook over niet-religieuze opvattingen daarin? Een aantal mensen, van verschillende achtergrond, vindt dat in het debat de islam te centraal stond. De meerwaarde van de religieus-seculiere kringbijeenkomsten ligt in hun ogen juist daarin, dat problemen niet per se religieus benaderd hoeven te worden.

2.4 Variëteit onder moslima's

2.4.1 Inleiding

Het thema voor de vierde bijeenkomst van de religieus-seculiere kring is er gekomen door een roep om moslima's 'op het podium' en een gesprek tussen moslims waarin zij de diversiteit binnen de islam laten zien. Hoe divers zijn moslima's eigenlijk? Het lijkt duidelijk dat 'de moslima' niet bestaat. Het panel bestaat dan ook uit vrouwen die op uiteenlopende manieren hun religie beleven: geboren en bekeerde moslima's. Van liberaal tot conservatief, gesluierd en ongesluierd.

Stadsdeelvoorzitter Marcouch leidt het debat in door weer eens te benadrukken dat de verschillen besproken moeten worden. Hij hoopt op een stevige discussie die de diversiteit onder moslims blootlegt. Respect moet je doen, is zijn motto. Je moet het niet alleen vragen, maar ook geven. Met andere woorden, als je respect verlangt voor je hoofddoek moet je ook respect opbrengen voor degenen die geen hoofddoek dragen. Geloof mag vrijheden van anderen nooit beperken. Tegelijk dient de vrijheid van godsdienst gerespecteerd te worden, ook orthodoxe vormen ervan.

2.4.2 In gesprek met de panelleden

Het zeskoppige panel is divers samengesteld: van studerend of werkzaam in de media, tot betrokken bij vrouwenorganisaties of beleidsmaker. De discussie spitst zich toe op zes thema's.

Sociale druk

Ondervinden moslima's sociale druk van hun medemoslims om bepaalde dingen te doen of na te laten? De meningen binnen het panel zijn verdeeld. De een heeft geen last van die druk, de ander ervaart hem wel. De druk komt niet altijd vanuit de moslimgemeenschap, maar vooral vanuit de Nederlandse samenleving, merkt een panellid op. De ogenschijnlijke onderdrukking van de vrouw binnen de islam lijkt als symbool te worden aangegrepen om de aanval in te zetten op de islam. Er zijn zeker misstanden binnen de moslimgemeenschap, en daarover moet eerlijk worden gediscussieerd. De emancipatie wordt echter stilgelegd door de witte vrouwen, en vooral ook door Ayaan Hirsi Ali, aldus een panellid dat zichzelf als liberale moslim omschrijft.

Ayaan Hirsi Ali

Haar naam roept zowel bij panel als publiek heftige reacties op. Marcouch werpt op dat je niet kunt ontkennen dat zij de positie van de islamitische vrouw op de kaart heeft gezet. De manier waarop is een tweede. Feit blijft dat het uiterst moeilijk is om je als vrouw te ontworstelen aan vooringenomenheid van ouders en familie over je gedrag in relatie tot de islam. Een van de panelleden geeft aan deze visie te delen, maar stelt ook dat Ayaan vooral óver moslims sprak en niet mét moslimvrouwen zelf. 'Het is de toon die de muziek maakt.' De strijd werd daardoor niet gezamenlijk gevoerd, er ontstonden twee kampen. Vanuit het publiek komt de nuancering dat ook witte vrouwen zich hebben gestoord aan de werkwijze van Hirsi Ali. Het panel onderschrijft deze nuance, maar benadrukt dat Ayaan en haar witte achterban voor een contraproductief debat hebben gezorgd. Moslimvrouwen gingen ageren tegen Ayaan, en hielden zich niet meer bezig met hun eigen emancipatieproces. Een moslima brengt naar voren dat Hirsi Ali vooral zichzelf op de agenda heeft gezet en voor polarisatie heeft gezorgd.

Liberalisme en radicalisering

Er komen vragen aan het panel vanuit het publiek. Een islamitische man vraagt om een omschrijving van de liberale moslim. Een panellid legt uit dat ze de leer van de islam niet volledig naleeft. Zo weigert ze te trouwen, woont ze alleen en heeft ze gestudeerd. Ze kan zich erg kwaad maken wanneer ze daardoor voor niet-moslim wordt uitgemaakt. In haar ogen moet er binnen de gemeenschap meer ruimte komen voor een eigen religieuze opvatting en beleving.

Een Marokkaanse man werpt op dat de radicalisering die zich in Nederland voltrekt, hier is ontstaan. Zelf heeft hij modern academisch onderwijs genoten in Marokko voordat hij hierheen kwam. Hij vraagt zich af welke organisaties achter de radicalisering zitten. Een panellid deelt de visie dat de radicalisering van eigen bodem is. Ze denkt echter dat je deze niet moet zoeken in organisaties, maar in het verziekte politieke klimaat. Ayaan Hirsi Ali heeft volgens deze vrouw bijgedragen aan de radicalisering en orthodoxie onder jongeren.

Hoofddoekjes en 'vitrage'

Een van de mannelijke deelnemers wil graag weten waarom het voor enkele panelleden essentieel is om een hoofddoek te dragen. Vanuit het panel komt naar voren dat zowel het afdoen van de hoofddoek als het niet dragen ervan kan rekenen op negatieve reacties van moslims. Een van de panelleden legt vervolgens uit dat ze een hoofddoek draagt, omdat ze zichzelf ziet als een dienaar van God. De hoofddoek is onderdeel van haar identiteit. De hoofddoekdraagsters in het panel merken op dat het dragen ervan in elk geval in de Randstad geen problemen oplevert. Wel komen bij anderen soms vooroordelen los, bijvoorbeeld de gedachte dat de hoofddoek er is voor niet-ontwikkelde vrouwen. Natuurlijk zijn er ook vrouwen die een hoofddoek dragen om mannen niet in verleiding te brengen; een van de panelleden noemt dat een verkeerde reden.

De 'vitrage', zoals een vrouw uit het publiek de niqaab beschrijft, gaat verder dan de hoofddoek. Er zijn vrouwen die ervoor kiezen omdat de Koran en de overleveringen dat zouden aanbevelen. Een van de panelleden komt in haar werk regelmatig vrouwen tegen die een boerka dragen. Op het moment dat deze vrouwen merken dat er geen mannen in de buurt zijn, m.a.w. dat het veilig is, gaat de boerka gewoon af.

Problemen binnen de gemeenschap en met de Nederlandse samenleving

Vanuit het panel komt een bevestigend antwoord op de vraag van een moslim uit het publiek: ben je als moslima in de Nederlandse samenleving, waar individuele keuzes hoog in het vaandel staan, confronterend voor de eigen gemeenschap? Volgens een panellid moet je tegenwoordig zo'n beetje een 'superwoman' zijn om je staande te houden in deze maatschappij: werken, studeren, voor de kinderen zorgen. Je hebt nodig: lef, veerkracht, vertrouwen in jezelf, geloof in je idealen en relativiseringsvermogen. En 'ontworsteling met behoud van de eigen roots', voegt een deelneemster toe. Naast de eisen vanuit de maatschappij is er het gespannen debat over de islam. Een moslima moet voortdurend verantwoording afleggen binnen haar eigen gemeenschap: haar hoofddoek is niet goed, haar kleding is niet gepast, ze hoort niet met mannen te vergaderen, ze hoort niet op televisie. Daarnaast moet ze zich continu verantwoorden tegenover de Nederlandse samenleving over de moeilijke keuzes die ze maakt. Op groepsniveau hebben moslimvrouwen onderling respect nodig en moeten ze solidair met elkaar zijn. SP-senator Anja Meulenbelt vult aan dat het goed is als moslimvrouwen onderling tijd met elkaar doorbrengen. Om te leren dat ze van elkaar verschillen, maar ook voor elkaar op te komen.

Aanraken en aangeraakt worden

Sommige moslimvrouwen worden liever niet aangeraakt worden door (haram) mannen en spreken zelfs niet met hen. Een panellid kan dit begrijpen en geeft aan dat ze zelf wel een man de hand schudt. Aangeraakt worden door een man vindt ze niet prettig. Maar heeft het niet aangeraakt willen worden per se met etniciteit of religie te maken? Er blijken namelijk ook autochtone vrouwen in de zaal te zijn die er zo over denken. De conclusie van het panel: vrouwen- islamitisch of niet- die niet aangeraakt moeten gerespecteerd worden. Deze opmerking oogst veel bijval.

2.4.3 Conclusie

De belangrijkste les van deze avond is volgens een van de panelleden, respect voor elkaar. Dat wil ze graag aan de overige panelleden meegeven. Of een moslima nu drinkt, vrijt, vast of een boerka draagt: respect voor elkaar is het allerbelangrijkst. Daarmee zijn we terug bij de openingswoorden van de stadsdeelvoorzitter: respect moet je doen. Respect moet je krijgen, maar je moet ook respect hebben voor degene die andere keuzes maakt dan jijzelf.

2.5 Kernwaarden van de samenleving

2.5.1 Inleiding

Deze avond vindt plaats op het veelbesproken Islamitisch College Amsterdam (ICA). Voornaamste vraag van de bijeenkomst: gaan de religieuze waarden van de Nederlandse samenleving samen met de kernwaarden van de Nederlandse democratie? Het ICA zelf probeert, aldus rector Guijt, dagelijks met de leerlingen te praten en te denken over kernwaarden. Dat gesprek is geïntegreerd in het schoolprogramma. Er is volgens de rector op z'n minst één kernwaarde die je moet delen: respect.

Stadsdeelvoorzitter Marcouch vindt de discussie van vanavond essentieel. Kernwaarden staan volgens hem gelijk aan verworven vrijheden waarvoor gestreden is: vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van spreken et cetera. Deze vrijheden zijn echter helemaal niet zo vanzelfsprekend. En als je aan de vrijheid van een ander komt, kom je ook aan je eigen vrijheid. Als moslim heb je bijvoorbeeld ook de vrijheid van de homoseksueel te respecteren. En de vrijheid van godsdienst staat, vindt Marcouch, op gespannen voet met het verbieden van een hoofddoek in een bepaalde functie. Die vrijheid impliceert immers het recht om religieuze symbolen te dragen.

2.5.2 Inventarisatie kernwaarden

Voor een Iranese vrouw uit Arnhem is diversiteit de belangrijkste kernwaarde. Volgens een mannelijke moslim, trouw bezoeker van de kringbijeenkomsten, is vrijheid de basis voor diversiteit. Anderen beamen deze opvatting. Als kernwaarden worden ook genoemd: bescheidenheid, leergierigheid en nederigheid. Maar ook: tolerantie. Een jonge moslima vertelt over een ontmoeting met een transseksuele man die zij, ondanks haar geloof, als Amsterdamse en als Nederlandse accepteerde en uitnodigde in de moskee.

Ook worden genoemd: zelfacceptatie, waardigheid, zelfbewustzijn en (het streven naar) consensus. Gelijkheid en leven zonder vooroordelen. Een homoseksuele man noemt 'regenboogsolidariteit': de onderlinge solidariteit van bepaalde groepen. Hij heeft intussen gemerkt dat veel moslims zijn geaardheid, anders dan hij altijd dacht, gewoon accepteren. Ondanks het verbod op homoseksualiteit binnen de islam.

Op aangeven van de stadsdeelvoorzitter gaat het vervolgens over twee conflicterende kernwaarden: de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst. Marcouch noemt het voorbeeld van Wilders en de controversiële schilderijtentoonstelling in Den Haag als voorbeelden van zo'n conflict. En benoemt het verbod op hoofddoeken bij de politie als aantasting van de scheiding tussen kerk en staat. Die mening wordt niet door het hele publiek gedeeld. Als overheidsdienaar moet je je houden aan de regels die gesteld worden, klinkt het. Neutraliteit moet niet tot in het absurde worden doorgevoerd. De orthodox christelijke deelnemer die dit stelt verduidelijkt dat het streven naar een neutrale staat fundamentalistische proporties heeft aangenomen. Een andere deelnemer suggereert de plicht, of de vrijheid, om te twijfelen. Met daarnaast humor als kernwaarde.

De fractievoorzitter van Slotervaart Leefbare Tuinstad (SLT) vindt dat agenten, in hun publieke functie, de Nederlandse wet dienen te respecteren en niet een godsdienst. Een moslima stelt daar tegenover dat je geloof overal met je meedraagt, dus ook in de uitoefening van je functie. Je kunt je geloof niet in een doos stoppen en je moet je religieus kunnen uiten. Wat betreft homoseksualiteit: haar godsdienst verbiedt het, maar ze heeft er wel respect voor. Verder moet je als moslim ook gewoon realistisch blijven: met een boerka word je geen receptioniste bij de Nederlandse Bank. Een politieagente (in burger) vindt dat een hoofddoek bij de politie geen probleem mag zijn: je moet niet worden afgerekend op uiterlijkheden.

De laatste kernwaarde die wordt genoemd is 'niet stigmatiseren.' Mensen dienen als individu gezien te worden en niet als groep. De stadsdeelvoorzitter wil een discussie voeren die dieper gaat dan voor of tegen. Het moet gaan over conflicterende kernwaarden. Hij probeert dan ook het debat op scherp te zetten met de bewering dat moslims een bedreiging zijn voor de democratie. Daarmee roept hij echter geen reacties op uit het publiek.

Op basis van de genoemde kernwaarden voeren de deelnemers vervolgens aan tafels discussie. Na afloop worden de uitkomsten daarvan besproken. De aangedragen kernwaarden en de uitkomsten van de tafeldiscussies getuigen niet van een debat op het scherpst van de snede. Het lijkt erop dat deelnemers geen conflicterende waarden met elkaar willen bespreken, maar op zoek gaan naar de overeenkomstige kernwaarden.

2.6 Slotbijeenkomst

2.6.1 Inleiding

Op 17 januari 2008 gaat de - wegens succes extra ingelaste - zesde kringbijeenkomst van start. Deze laatste bijeenkomst, weer in het ICA, is een vervolg op de vijfde bijeenkomst over kernwaarden. Dit keer met prominente gasten als Paul Scheffer, Job Cohen en Nahed Salem. Stadsdeelvoorzitter Marcouch legt nog eens uit dat met de bijeenkomsten wordt gestreefd naar de trots van moslims op hun eigen identiteit. Daarnaast kunnen de kringbijeenkomsten moslims leren hoe je met anderen, c.q. andersdenkenden moet omgaan. De boodschap uit de

vorige bijeenkomst is volgens Marcouch: je komt niet alleen op voor de kernwaarden die voor jezelf belangrijk zijn. Je staat ook voor de kernwaarden die voor iemand anders belangrijk zijn, op het moment dat die worden aangetast.

2.6.2 *Terugblik op vijf kringbijeenkomsten*

De heer Molewijk van SLT, aanwezig bij alle bijeenkomsten, voert als eerst het woord en blikt kritisch terug op alle bijeenkomsten. Hij noemt o.a. de ingelaste discussie over respect tijdens de tweede bijeenkomst. Die toonde volgens hem aan dat respect een inhoudsloos woord is geworden. De heer Molewijk poneert de stelling dat dit woord het debat meer zou kunnen schaden dan Wilders ooit zal kunnen doen. Wie met nadruk respect voor ieders opvatting vraagt, probeert er gewoonlijk voor te zorgen dat belangrijke geschilpunten onbesproken blijven.

De inleiding van de rector van het Comenius College heeft op Molewijk veel indruk gemaakt. Zo vertelde de rector over een leerlinge die de islam in de klas vol vuur verdedigde, terwijl ze in een privé-gesprek toegaf bijna niets van haar eigen verhaal te geloven. Dat illustreerde voor hem de sociale druk binnen de islamitische gemeenschap. Dat laatste kwam volgens Molewijk ook sterk naar voren op de bijeenkomst met de moslima's, waaruit bleek dat men elkaar de maat neemt: met of zonder hoofddoek, vergaderen met mannen, een (te) liberale interpretatie van de islam. De dames krijgen hier binnen de gemeenschap veel kritiek over te verduren. Kritisch, is hij over hun gedeelde afkeer voor Hirsi Ali. Zijns inziens is haar vertrek, een groot verlies voor Nederland.

Tijdens de vijfde bijeenkomst, is getracht kernwaarden te inventariseren. Juist de klassieke kernwaarden als tolerantie, solidariteit, gelijkheid tussen man en vrouw, en vrijheid van meningsuiting en kunstzinnige expressie, zijn wel genoemd maar naar zijn mening onvoldoende inhoudelijk besproken. Meer persoonlijke kernwaarden zoals bescheidenheid, leergierigheid en de plicht tot twijfelen, daarentegen wel. De heer Molewijk vond dat jammer, omdat er zijns inziens een botsing der wereldbeschouwingen dreigt, wat hij illustreert aan de kernwaarde 'vrijheid van vrijzinnige expressie' en de casus van het Haagse Gemeentemuseum.

2.6.3 *In gesprek met de burgemeester*

Rachid Jamari, veelvuldig kringbezoeker, blikt terug op de tweede bijeenkomst over 'religie in het openbare leven' en deelt zijn analyses met burgemeester Job Cohen. Hij signaleert dat voor de meeste bezoekers respect boven de vrijheid van meningsuiting verheven wordt. Daarnaast merkt hij op dat de deelnemers tolerantie eisen van anderen, maar die zelf niet altijd tonen. Hij pleit voor sociale netwerken om nationale, etnische en religieuze barrières te doorbreken. De vraag die hij tot slot aan de burgemeester zou willen stellen is hoe hij de invloed van de islam in het Westen beschouwt?

Job Cohen voorziet in het Westen een vermenging van de islam met de westerse leefwijze. Volgens hem is dat proces al gaande. Cohen denkt dat er liberale stromingen zijn en komen in de islam, mede onder invloed van de westerse samenleving. Hij spreekt tevens van golfbewegingen. Kijk bijvoorbeeld naar de vrijheid van meningsuiting, en de vrijheid van godsdienst. Door de hele geschiedenis worden daar discussies over gevoerd.

Cohen spreekt verder over de kenmerkende Amsterdammer: assertief, niet op zijn mondje gevallen en in het algemeen tolerant. Ondanks de grote mate van immigratie blijft dat archetype bestaan: migranten kunnen ‘geïnfecteerd’ worden met deze eigenschappen. Cohen vindt dat de rol van religie belangrijker is geworden in het leven van veel Amsterdammers. Tenslotte meldt hij dat vrijheid van meningsuiting en respect goed samen kunnen gaan.

2.6.4 *Mohammed Cheppih in gesprek met Paul Scheffer*

Scheffer heeft zich verbaasd over de uitspraak van Vogelaar over de joods-christelijk-islamitische samenleving. Er zijn immers nog zoveel andere stromingen in Nederland. Hij is wel van mening dat de islam een onomkeerbaar deel van Nederland is geworden. Daarbij: godsdienstvrijheid is niet alleen een recht maar ook een verplichting: de moslimgemeenschap moet zich realiseren dat de westerse verhoudingen anders zijn inzake verschillende religies en levensbeschouwingen en issues als afvalligheid. Scheffer vraagt vervolgens aan Cheppih: wat gaat de islam toevoegen aan de Nederlandse samenleving voorbij de eigen geloofsgemeenschap? Als dat namelijk kan worden benoemd, dan zal de integratie van de islam in Nederland eerder zijn beslag krijgen, aldus Scheffer.

Cheppih vindt dat moslims een manier moeten vinden om een volwaardig moslim te zijn en tegelijk een volwaardig burger van Nederland. Voor de bijdrage van de islam aan de Nederlandse samenleving wijst hij op het Cordoba van de negende eeuw. Scheffer had een meer actueel antwoord verwacht: wat kunnen moslims in 2008 bijdragen? Cheppih constateert een verschuiving in het denken over moslims bij Scheffer. Beiden pleiten voor meer dialoog, waarbij Scheffer binnen de moslimgemeenschap een enorme verdeeldheid constateert. Cheppih kijkt echter liever naar de overeenkomsten binnen de gemeenschap.

Scheffer sluit het gesprek af met een opmerking over Wilders. Door voortdurend op hem te reageren, gaat een fenomeen dat aan de rand hoort te staan steeds meer het midden ‘opvreten.’ Daarover zouden we het moeten hebben als samenleving.

2.6.5 *In gesprek met Nahed Salem*

Yeter Akin was panellid bij de vierde bijeenkomst en is in het dagelijks leven documentairemaakster en oprichtster van stichting Verdwaalde Gezichten. Nahed Salem schreef onder meer het boek Allah Houdt Niet Van Vrouwen. Akin vraagt aan Salem hoe ze over de diversiteit onder moslima's denkt. Salem merkt op dat moslima's naar buiten toe de indruk wekken dat er geen verschillen bestaan. Dat komt door hun behoefte aan sociaal conformisme. Ook willen ze daarmee naar buiten toe eensgezindheid suggereren. Dat maakt ook dat seculiere, liberale en orthodoxe vrouwen zich verenigen in dezelfde organisatie. Volgens Akin benadrukken de media onvoldoende de diversiteit onder moslima's. Salem reageert met de opmerking dat vrouwen door hun daden deze benadering uitlokken. Salem beschuldigt Akin impliciet enigszins van slachtoffergedrag: de media zijn slechts een middel om gebeurtenissen die plaatsvinden over te brengen aan het publiek

Dan komt het gesprek op eerwraak. Een cultureel fenomeen, volgens Salem, al kun je niet heen om de rol van de islam. Die schrijft het niet voor, maar heeft eerwraak ook niet kunnen uitroeien. Volgens Akin is eerwraak meer gerelateerd aan traditie dan aan religie. Salem wijst erop dat de kans op eerwraak stijgt zodra de vrouw zich heeft losgemaakt van haar omgeving.

De mannen moeten volgens haar niet achterblijven. Die opmerking zorgt voor veel applaus van het publiek.

Vervolgens stapt Akin over op het vraagstuk van de hoofddoek. Salem constateert dat op dat gebied verschillende vormen van dwang bestaan. Hoewel daar ook anders over wordt gedacht, is Salem van mening dat de hoofddoek niet wordt voorgeschreven door de Koran. Vrouwen met een hoofddoek hebben volgens haar maar één referentiekader: het religieuze. Vrouwen zonder hoofddoek zouden er meerdere hebben. Salem kan niet begrijpen dat iemand dan toch, dag in dag uit, jaar in jaar uit, een hoofddoek wil dragen. Volgens Nahed Salem ben je dan ultra-orthodox. Deze opmerking zorgt echt voor een tweedeling in het publiek: enerzijds applaus, maar anderzijds ook veel boe-geroep.

2.6.6 *In gesprek met Ahmed Marcouch*

Veelvuldig kringbezoeker Chris Bouma heeft als informateur de vijfde bijeenkomst samengevat. Het is hem opgevallen dat de stadsdeelvoorzitter de vrijheid van moslims gelijk heeft gesteld aan de vrijheid van homo's. Tijdens de vijfde bijeenkomst heeft hij zich dan ook expliciet kenbaar gemaakt als homoseksueel: de verdraagzame sfeer bracht de informateur op het idee van een 'second coming out', in het ICA.

Zijn specifieke vraag aan Marcouch luidt: hoe kunnen de uitkomsten van de kringbijeenkomsten worden vertaald naar de dagelijkse praktijk? Deze geeft aan dat het issue van de vrijheid om te zijn wie je bent moet worden opgepikt in de opvoeding en op scholen.

2.6.7 *Zaaldiscussie*

Op een vraag uit het publiek bevestigt Cheppih dat Paul Scheffer en hijzelf elkaar na hun gesprek beter begrijpen. Hij verwijst naar een onderzoek, dat aantoonde dat 57% van de scholieren vijandige denkbeelden heeft over de islam. De meesten daarvan bleken helemaal geen contact te hebben met moslims. Scheffer op zijn beurt adviseert Cheppih om niet te vaak in zijn slachtofferrol te vervallen.

Naar aanleiding van een opmerking uit het publiek ontstaat een discussie tussen Salem en Cheppih over de betekenis van Wilders. Deze bedient een miljoen kiezers die voorheen niet mochten zeggen wat ze dachten, aldus Salem. Cheppih reageert fel en betwijfelt of Wilders een inhoudelijke bijdrage aan het debat levert. Wat we nodig hebben, aldus Cheppih, zijn geluiden die ons samenbrengen. Scheffer vult aan: maar je moet het geluid van een miljoen kiezers serieus nemen. Dat vindt ook Marcouch.

Cheppih brengt naar voren aan dat hij de uitkomsten van dit soort debatten niet vertaald ziet in de praktijk. De stadsdeelvoorzitter merkt op dat dit soort debatten tamelijk nieuw zijn. Daarna ontstaat een felle discussie tussen Cheppih en Salem. Is de vrouw in de islam gelijkwaardig aan de man? Cheppih vindt van wel. Salem stelt dat er misschien op geestelijk niveau gelijkwaardigheid is, maar zeker niet op het sociale, seksuele en psychische vlak. Polygamie noemt ze als voorbeeld. En in de rechtszaal zijn de getuigenissen van de vrouw maar de helft waard van die van de man.

Scheffer beantwoordt de vraag van de voorzitter van het Landelijk Beraad Marokkanen, naar zijn mening over positieve actie. De situatie van migranten in Nederland is niet te vergelijken

met die van het grote historische onrecht in Amerika: de slavernij. Daarmee is positieve actie in dat land gerechtvaardigd, in Nederland niet. Wel pleit hij voor een debat over discriminatie op de arbeidsmarkt. Daar moet alles ter sprake komen: van het recht op gelijke behandeling tot de hoge uitval van migranten bij de politie tot de vraag waarom 60% van de Marokkaanse en Turkse jongeren tussen de 21-30 jaar geen startkwalificatie heeft.

De stadsdeelvoorzitter sluit deze bijeenkomst af en zegt toe dat het stadsdeel gaat nadenken over een vervolg. De felle discussie tussen Cheppih en Salem van vanavond toont aan dat de weg naar inhoudelijke, scherpe debatten nog lang is.

3 Samenstelling deelnemers

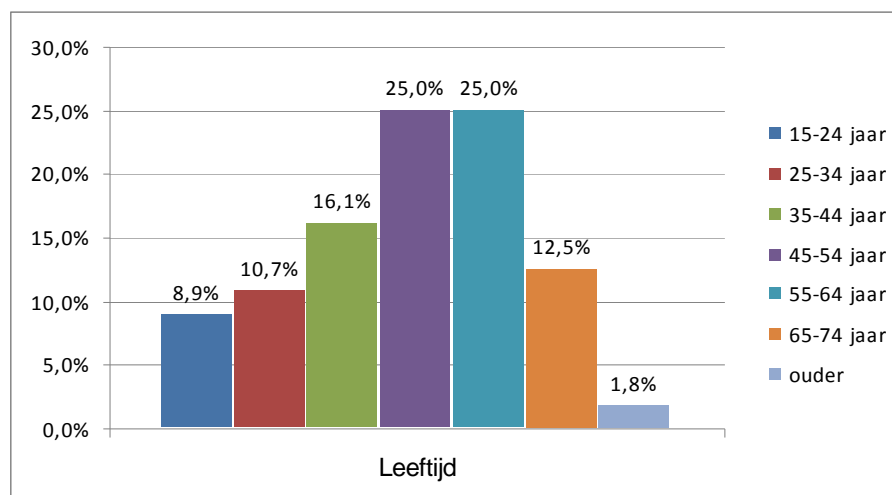
De idee achter de kringbijeenkomsten is dat mensen met allerlei religieuze en levensbeschouwelijke achtergronden met elkaar in debat gaan. In hoeverre is hiervan ook daadwerkelijk sprake? Om een beter beeld te krijgen is tijdens de tweede bijeenkomst ‘Religie in het openbare leven’ een enquête onder de deelnemers afgenomen. In dit hoofdstuk treft u de uitkomsten aan van deze enquête. Daarin komt vrij uitgebreid de achtergrond van de verschillende deelnemers aan bod. Niet alleen de religieuze/levensbeschouwelijke achtergrond, maar ook in welk stadsdeel de deelnemers woonachtig zijn. Daarnaast politieke oordeer, leeftijd, opleiding, mate van eventuele religiositeit en andere zaken.

De enquête is door A.G. Advies bij de inloop van de tweede bijeenkomst uitgedeeld en voor de start van het debat weer opgehaald. Alle kringbezoekers die voor aanvang van het debat aanwezig waren, hebben een enquête gekregen. De mensen die te laat binnenkwamen hebben dus geen enquête ingevuld. In totaal zijn er 74 enquêtes uitgedeeld en heeft A.G. Advies 56 ingevulde enquêtes weer terug gekregen. Er is dus een non-response van 17 deelnemers. Het waren vooral de panelleden en organisatoren van de kringbijeenkomst, die de enquête niet hadden ingevuld. Bovendien kwamen een aantal mensen vlak voor aanvang van het daadwerkelijke debat binnen en hadden dus geen gelegenheid om de enquête in te vullen.

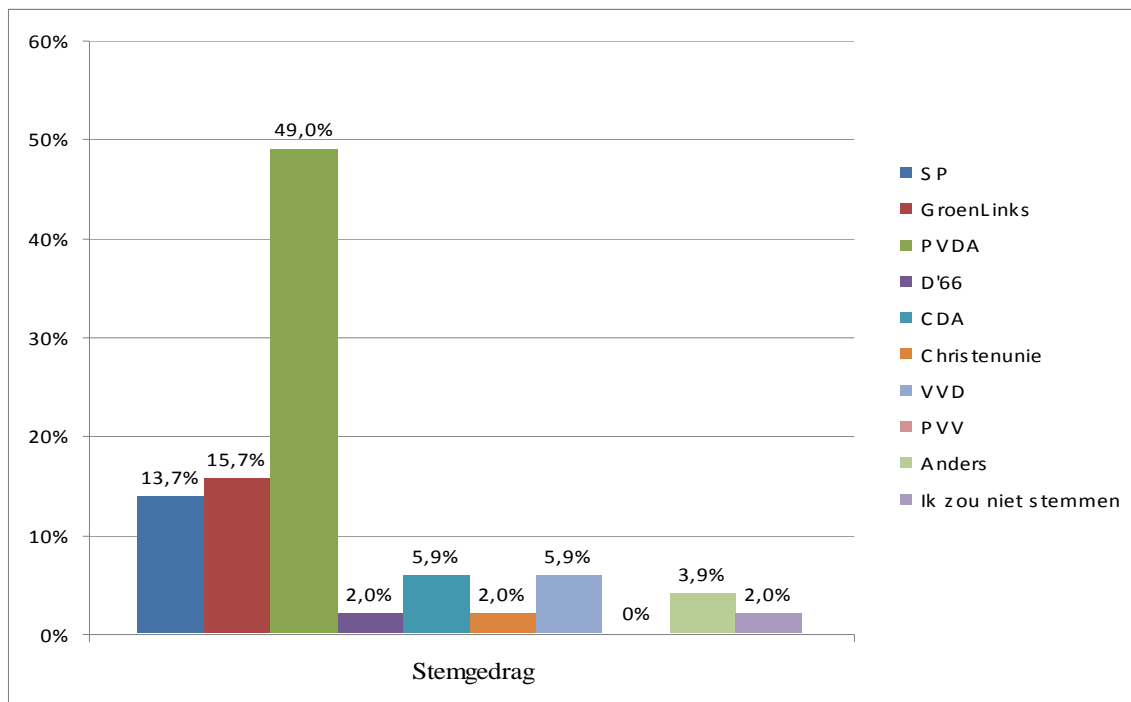
3.1 Demografische gegevens

Er is sprake van een ongelijke verhouding tussen mannen en vrouwen. Het aandeel mannen op deze tweede bijeenkomst is 62,5% en het aandeel vrouwen slechts 37,5%. De doelstelling van stadsdeel Slotervaart - om niet alleen Slotervaartse bewoners naar de bijeenkomst te trekken, maar ook mensen uit andere stadsdelen en zelfs van buiten Amsterdam – lijkt te zijn behaald. Een groot deel van de deelnemers (41,4%) blijkt in Stadsdeel Slotervaart te wonen. Een bijna even groot deel (37,5%) is in een ander stadsdeel woonachtig. Tot slot komt 21,4% van de deelnemers van buiten Amsterdam.

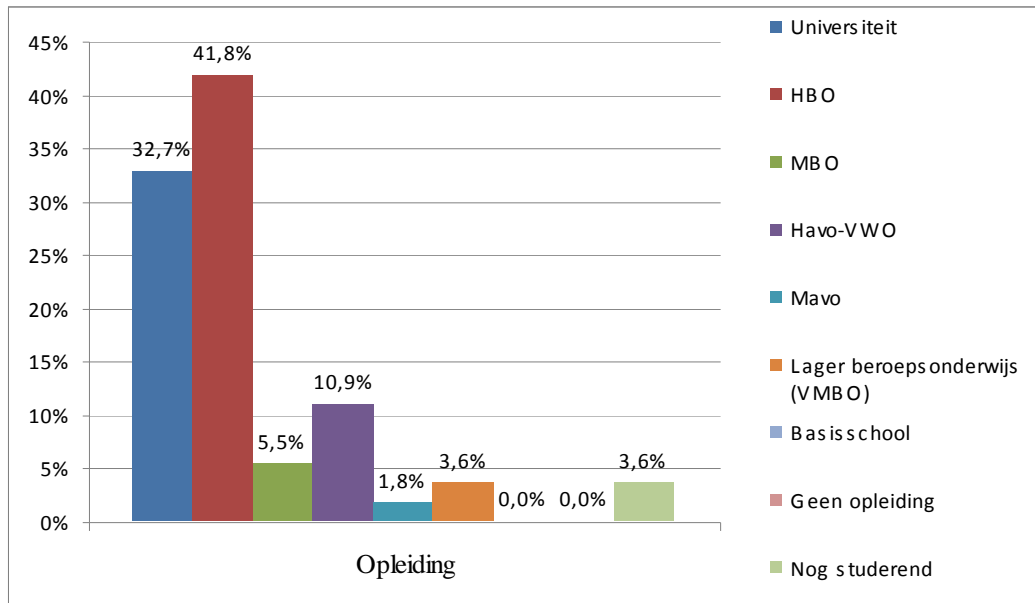
De leeftijd van de deelnemers correspondeert niet evenredig met de verschillende leeftijdscategorieën. Een kwart van de deelnemers heeft een leeftijd tussen de 45-54 jaar. Een andere kwart valt in de leeftijdscategorie 55-64 jaar. De jeugdige deelnemers zijn dus nogal ondervertegenwoordigd. Slechts iets meer dan een derde van de deelnemers kan worden ingedeeld in de verschillende leeftijdscategorieën van 15 tot en met 44 jaar. De precieze indeling vindt u terug in het onderstaande histogram.

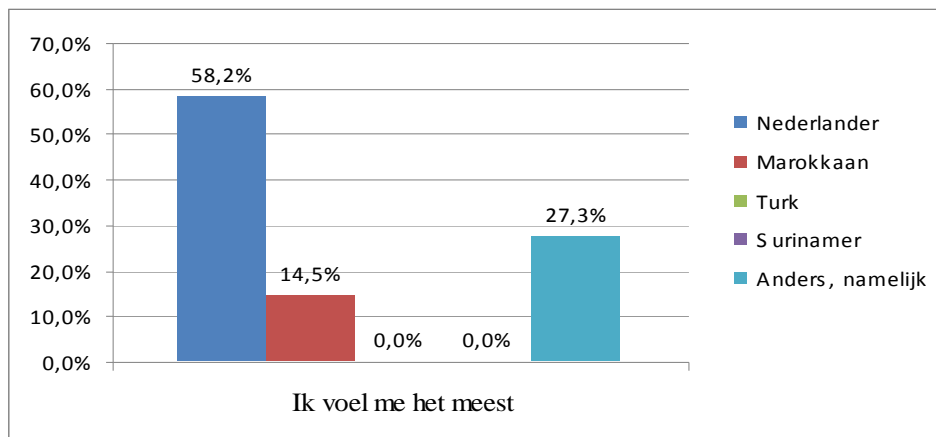
Tijdens de allerlaatste bijeenkomst werd gezegd dat gezien de spelregels van het debat, het zogenaamde ‘marcouchiaans debatteren’ (zie hoofdstuk 5 voor toelichting), er bij de kringbijeenkomsten geen sprake was van de ‘linkse kerk’. Maar gezien de politieke voorkeuren van de deelnemers blijkt dat wel het geval. Bij de vraag op welke partij de deelnemers zouden stemmen bij de volgende verkiezingen, kwam naar voren dat meer dan driekwart van de deelnemers een linkse (SP, GroenLinks of PvdA) politieke voorkeur heeft. Bijna de helft van deelnemers zou bij de volgende verkiezingen op de PvdA stemmen. De overige deelnemers zijn verdeeld over het CDA, ChristenUnie, D66 en de VVD. Niemand zou op de partij van Geert Wilders – de PVV – stemmen. Dit is opvallend aangezien zijn partij in de peiling op een fiks aantal stemmen kan rekenen. Wel had een van de deelnemers bij ‘anders, namelijk’ de partij van Rita Verdonk (Trots op Nederland) genoemd.

Op basis van de vraag over opleidingsniveau ontstaat het beeld dat vooral ‘linkse intellectuelen’ hebben deelgenomen aan de bijeenkomst. Uit de antwoorden op de vraag naar de hoogst genoten opleiding blijkt dat ongeveer driekwart van de deelnemers geclassificeerd kan worden als hoog opgeleid (afgeronde academische of HBO-opleiding).

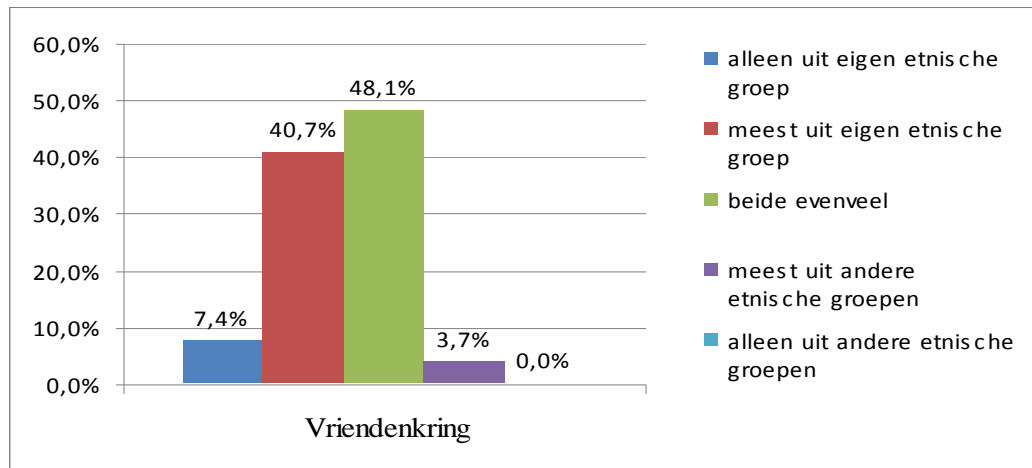
Op het gebied van nationaliteit en etniciteit blijkt dat de overgrote meerderheid (68,5%) in Nederland geboren is. Bijna een kwart (22,2%) van de deelnemers zijn eerste generatie Marokkanen: zij zijn allen in Marokko geboren. Slechts drie deelnemers blijken in Suriname geboren te zijn en twee in Turkije. De meeste deelnemers (71%) blijken echter wel de Nederlandse nationaliteit te bezitten. Een kwart van de deelnemers heeft een dubbele nationaliteit. De beleving van identiteit blijkt niet per se een afgeleide te zijn van etniciteit of nationaliteit. Zo kruiste 27,3% van de deelnemers op de vraag ‘Wat voelt u zich het meest?’ het hokje van ‘anders, namelijk’ aan. Hierna gaven deze deelnemers aan zich wereldburger of Europeaan te voelen.

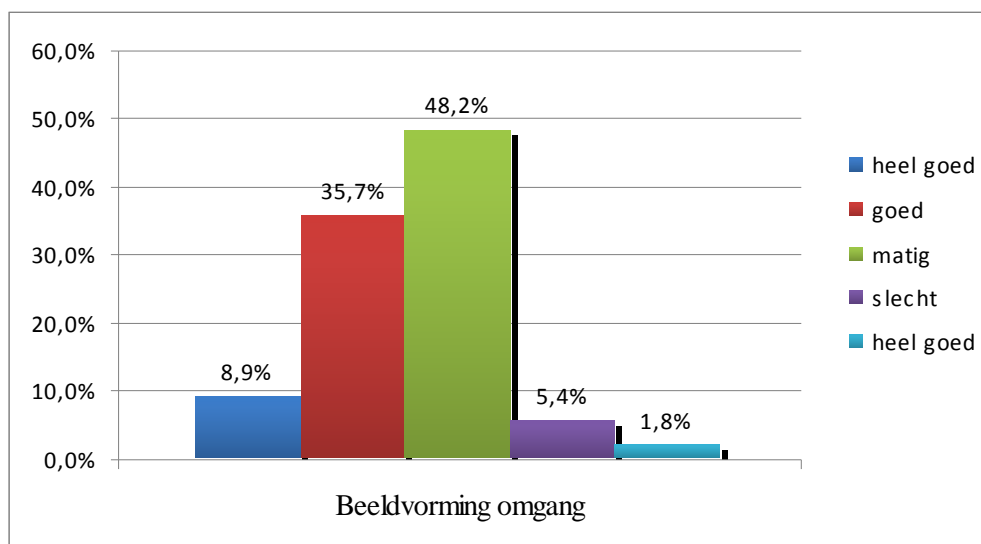
3.2 De multiculturele samenleving

Naast demografische kenmerken van de deelnemers, zijn de deelnemers ook bevraagd op het terrein van de multiculturele samenleving. De eerste vraag die in de enquête hierover terugkwam, luidde ‘heeft u hoofdzakelijk vrienden uit uw eigen etnische groep of uit andere etnische groepen?’ De meeste deelnemers hebben vrienden uit andere etnische groepen. Slechts 7,4% van de deelnemers heeft echt helemaal geen vrienden uit de andere etnische

groepen. Toch heeft een zeer groot deel (40,7%) van de deelnemers alleen vrienden uit de eigen etnische groep. Desondanks heeft een iets groter deel een gemixte vriendenkring, zoals blijkt uit het onderstaande histogram.

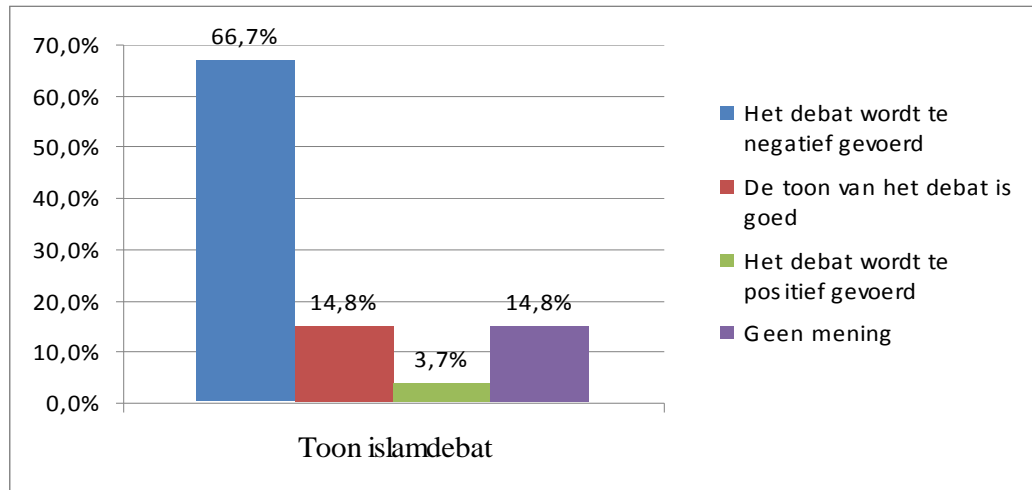

Aan de deelnemers is ook de volgende vraag voorgelegd: ‘In Amsterdam wonen veel verschillende bevolkingsgroepen. Wat vindt u van de manier waarop mensen van verschillende etnische-culturele achtergronden met elkaar omgaan?’ Bijna de helft van de deelnemers (48,2%) heeft een matig beeld. Toch noemt 35,7% de beeldvorming goed. Een enkeling (5,5%) vindt de beeldvorming slecht. Tegenover de 1,8% die de beeldvorming van de omgang zeer slecht vindt, staat 8,9% die de beeldvorming juist zeer goed vindt.

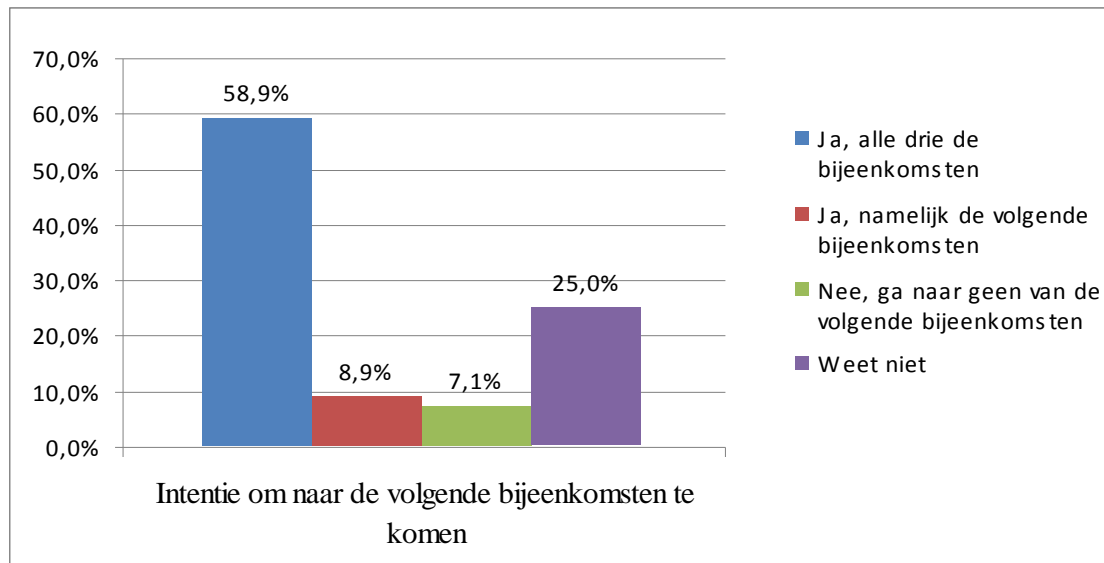
Gevraagd naar de toon van het islamdebat ontstaat echter een heel ander beeld. Precies tweederde van de deelnemers typeert de toon als te negatief. Slechts 3,7% van de deelnemers vindt de toon van het debat te positief. De deelnemers geven ook aan het islamdebat zeer actief te volgen. Meer dan tweederde (69%) van de deelnemers geeft te kennen het islamdebat vaak of op regelmatige basis te volgen. Iets meer dan een kwart van de deelnemers (27%) zegt het debat soms of af en toe te volgen. Slechts 4% geeft aan het islamdebat helemaal niet te volgen. Een ongeveer even grote groep (67,9%) volgt het debat niet alleen, maar doet er ook actief aan mee. Ze hebben het afgelopen jaar (2007) meerdere andere bijeenkomsten bezocht

die betrekking hadden op het integratie-/islamdebat. Iets meer dan een vijfde van de deelnemers (21,4%) had het afgelopen jaar helemaal geen debat met deze thematiek bijgewoond. De overige deelnemers (10,7%) hadden een keer eerder dat jaar het debat bijgewoond.

3.3 Kringbijeenkomsten

Het doel van Stadsdeel Slotervaart was om een kring van deelnemers op te bouwen die meerdere malen naar de bijeenkomsten zouden komen. In hoeverre waren de deelnemers van de eerste bijeenkomst ook daadwerkelijk naar de tweede bijeenkomsten gekomen? En, hoeveel van deze mensen hadden de intentie om naar de volgende bijeenkomst te komen? Uit de enquête is gebleken dat slechts 28,6% van de deelnemers die op 11 oktober 2007 aanwezig waren, ook naar de kringbijeenkomst van 27 september 2007 zijn geweest. De overgrote meerderheid (71,4%) woonde op 11 oktober 2007 de kringbijeenkomst voor het eerst bij. Wel had een groot deel van de deelnemers de intentie om naar de vervolgbijeenkomsten te komen. Maar liefst 58,9% van de deelnemers heeft aangegeven, naar alle drie vervolgbijeenkomsten te zullen gaan: Religie in opvoeding en onderwijs, Variëteit onder moslima's en Kernwaarden van de samenleving. Op dat moment bestond de religieus-seculiere kring nog uit een reeks van vijf bijeenkomsten en was de slotbijeenkomst van 17 januari 2008 nog niet ingepland. Zoals blijkt uit het histogram op de volgende pagina had slechts 7,1% van de deelnemers niet de intentie om vaker een kringbijeenkomst bij te wonen.

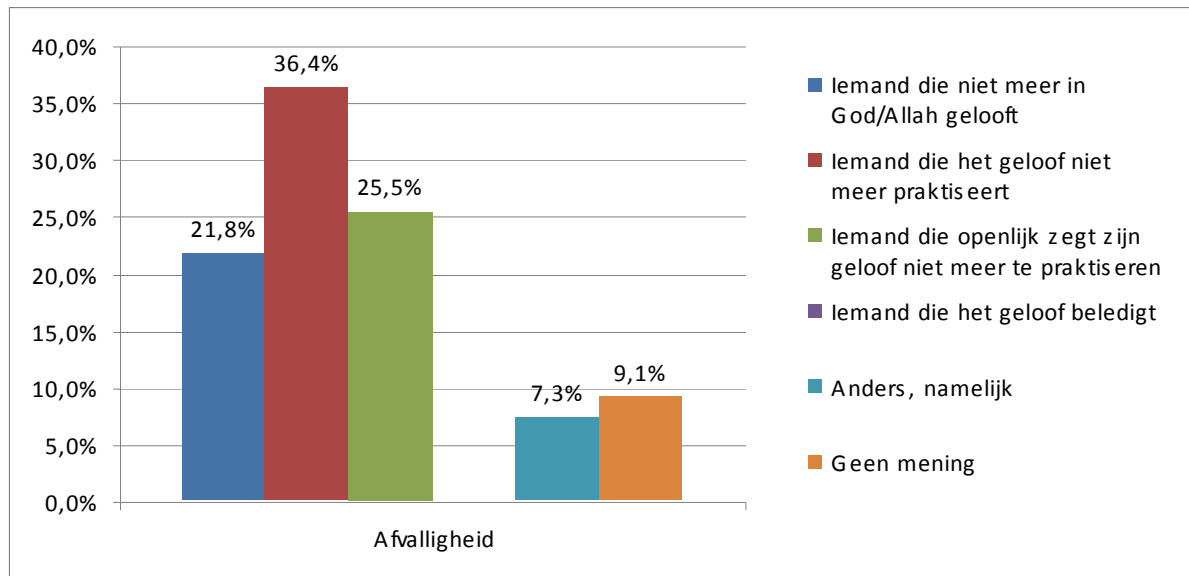

Het merendeel (80%) van de deelnemers blijkt verbonden aan een maatschappelijke (zelf)organisatie. 51% van deze mensen was ook vanuit de maatschappelijke organisatie naar de bijeenkomst gekomen. Het gaat om uiteenlopende organisaties: van grote welzijnsorganisaties in het stadsdeel tot zelforganisaties als de Marokkaanse buurtvaders.

3.4 Visie op het thema van de avond: afvalligheid

Het hoofdthema van de kringbijeenkomst op 11 oktober was 'Religie in het openbare leven: letter of geest?' Een van de onderwerpen die volgens de uitnodiging aan bod zou komen, was het thema afvalligheid. A.G. Advies heeft daarom enkele vragen en stellingen met betrekking tot dit onderwerp aan de deelnemers voorgelegd. De meningen over de betekenis van afvalligheid liepen uiteen. Van het niet meer in God/Allah geloven, tot het geloof niet meer praktiseren, tot de opvatting dat een afvallige iemand is die openlijk zegt zijn geloof niet meer te praktiseren. Geen enkele deelnemer was van mening dat een afvallige iemand is die het geloof beledigt (zie ook het histogram op de volgende bladzijde).

Aan alle deelnemers zijn ook zes stellingen over afvalligheid voorgelegd. Per stelling konden ze aangeven of ze het (helemaal) eens, (helemaal) oneens waren met de stelling of er neutraal (niet eens/niet oneens) tegenover stonden. Wie zich geen mening kon vormen, kon ook voor 'weet niet' opteren. De eerste stelling luidde 'ik vind afvalligheid een persoonlijke keuze'. Een beduidende meerderheid van 81,5% was het hier zeer mee eens. Nog eens 7,4% was het ermee eens. Slechts 5,6% was het er helemaal niet mee eens. Tot slot had 3,7% van de deelnemers een neutraal standpunt bij deze stelling en 1,9% had helemaal geen mening.

Op de stelling 'ik keur afvalligheid af', antwoordde 68,0% van de deelnemers dat ze het daar helemaal mee oneens waren. Nog eens 8,0% gaf het antwoord eens. Een achtste van de deelnemers antwoordde neutraal. Daarbij kon 6,0% helemaal geen antwoord geven op de vraag. Een klein percentage van de deelnemers keurde afvalligheid af: 4,0% was het helemaal eens met de stelling en 2,0% eens.

Op de stelling 'een afvallige probeer ik met woorden van zijn/haar ongelijk te overtuigen' antwoordde 8,5% van de deelnemers 'helemaal eens' en nog eens 4,3% 'eens'. De meerderheid was het echter oneens met de stelling (57,4% helemaal oneens en 8,5% oneens). Nog eens 14,9% had een neutraal antwoord en 6,4% geen mening.

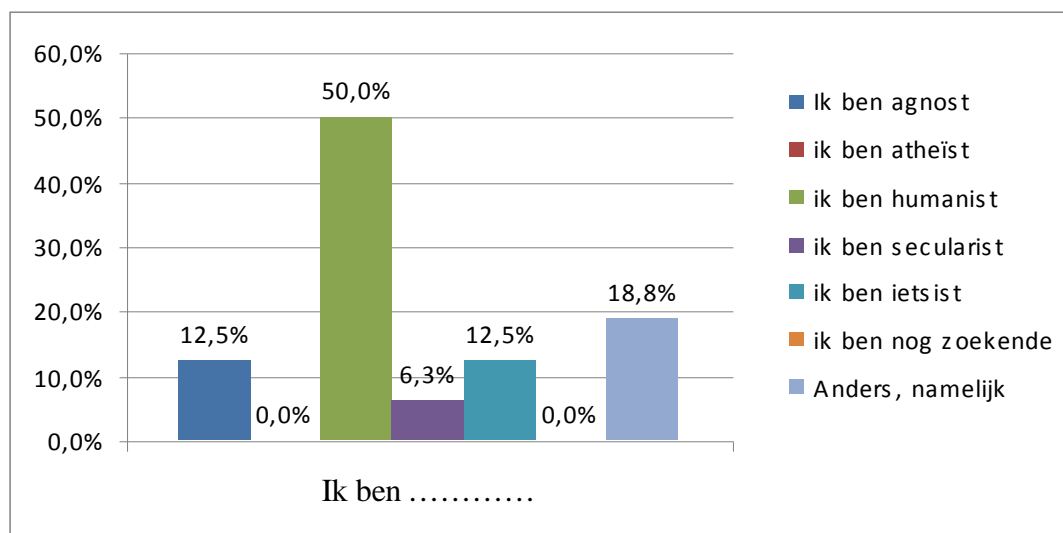
Een ongeveer gelijk beeld ontstaat bij de stelling 'ik doe mijn uiterste best om een afvallige tot inkeer te brengen'. De overgrote meerderheid was het namelijk zeer oneens (68,1 %) of oneens (2,1%) met deze stelling. Een klein percentage doet echter wel zijn uiterste best om een afvallige tot inkeer te brengen: 2,1% was het helemaal eens met de stelling en 6,4% eens. Tot slot had 10,6% van de deelnemers een neutraal standpunt over deze stelling en eveneens 10,6% had geen mening.

Tot slot is de stelling 'ik vind dat ik geweld tegen een afvallige mag gebruiken' aan de deelnemers voorgelegd. Het zal de lezer niet verbazen dat bijna alle deelnemers (87,2%) het hier volledig mee oneens waren. Een neutraal standpunt (2,1%) of helemaal geen standpunt (6,4%) in deze kwestie waren ook opties. Toch vond een klein percentage (4,3%) van de deelnemers dat ze geweld mogen gebruiken tegen een afvallige. De gemiddelde lezer vindt het misschien schokkend om te constateren dat er deelnemers in de zaal zaten – te midden van 'afvalligen' - die vonden dat ze het recht hadden geweld tegen deze mensen te gebruiken. Toch wijkt dit niet af van het 'normale' patroon. Dezelfde stelling is namelijk door Foqz Etnomarketing in opdracht van Nova in het onderzoek 'Meningen moslims over afvalligheid' (2007) voorgelegd aan 475 moslims. 6% van de respondenten was het (helemaal) eens met de stelling dat tegen een afvallige geweld gebruikt mag worden. Hoewel het onderhavige onderzoek qua representativiteit niet vergelijkbaar is, blijkt hier in ieder geval dat zo'n standpunt onder moslims wel vaker voorkomt.

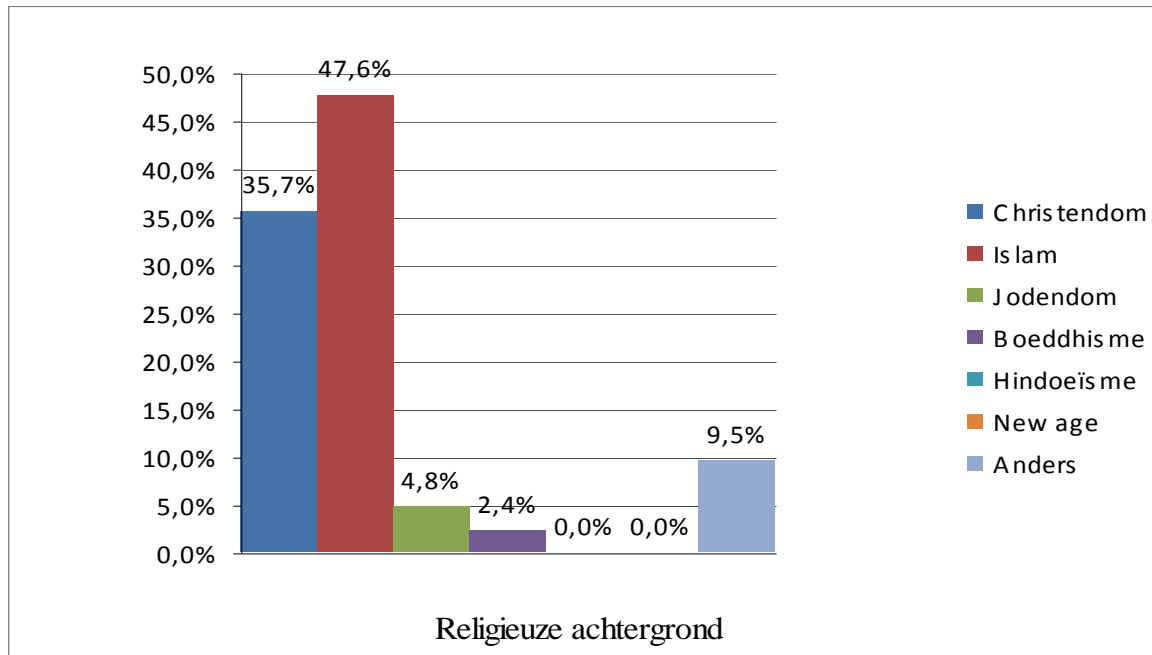
3.5 Religie en levensbeschouwing

Zoals aangegeven is de enquête gehouden onder mensen met verschillende religieuze of levensbeschouwelijke achtergronden. Om te achterhalen om welke religies en levensbeschouwingen het ging, en in welke mate van religiositeit zijn verschillende vragen aan de deelnemers voorgelegd.

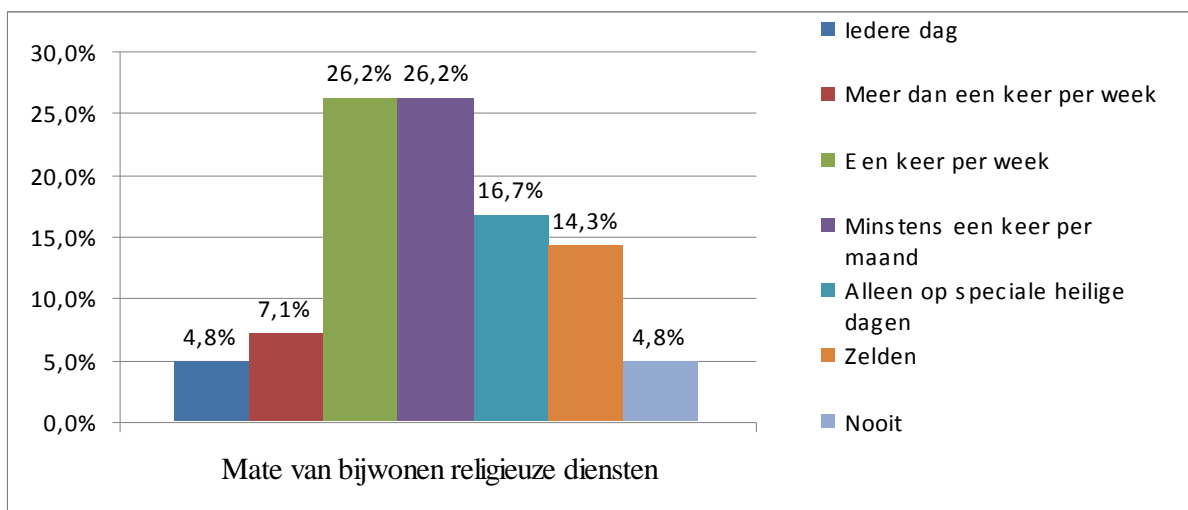
Ten eerste de vraag of men zich verbonden voelde met een religie. Precies driekwart van de deelnemers antwoordde bevestigend. Bij een kwart van de deelnemers was dat niet het geval. Deze deelnemers is vervolgens verzocht de overige vragen met betrekking tot religie over te slaan en slechts antwoord te geven op de vraag waar zij zich dan wel mee verbonden voelden. Precies de helft van deze groep gaf aan zich verbonden te voelen met het humanisme. Precies een achtste (12,5%) gaf aan agnost te zijn en eenzelfde percentage kwalificeerde zichzelf als ietsist. Bijna een vijfde (18,8%) van de deelnemers gaf iets anders aan. Dit varieerde van 'marxist' tot meerdere opties die waren aangekruist.

Zoals aangegeven voelde driekwart van de deelnemers zich wel verbonden met een religie. Deze groep werd gevraagd om welke religie het ging. Bijna de helft (47,6% van de deelnemers) voelde zich verbonden met de islam. Een ander groot deel (35,7%) van de deelnemers voelde zich verbonden met het christendom. De islam en het christendom waren dus de dominante religies. Zoals blijkt uit het histogram op de volgende pagina voelde 9,5% zich verbonden met het Jodendom en 2,4% met het boeddhisme.

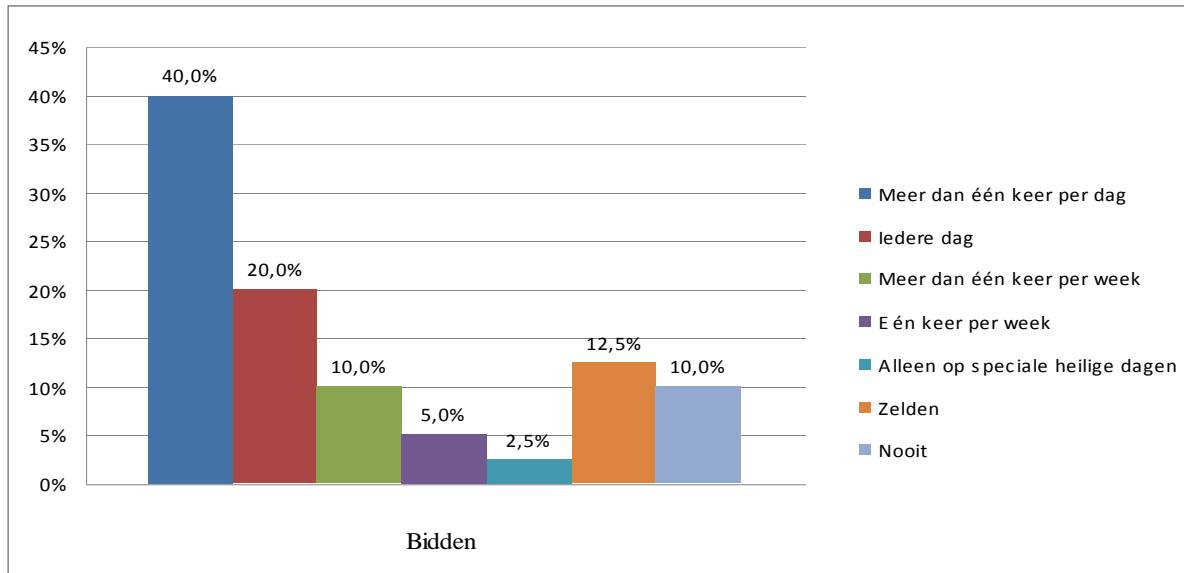

Verbondenheid met religie hoeft niet te betekenen dat men ook praktiserend is. De mate van religiositeit is daarom op verschillende manieren onderzocht. Ten eerste met de vraag naar de frequentie waarin men religieuze diensten (begrafenissen, huwelijken etc. uitgezonderd) bijwoont. Op basis van de antwoorden ontstaat een divers beeld. Meer dan een kwart (26,2%) woont een keer per week een religieuze dienst bij. Eenzelfde percentage van de deelnemers doet dat minstens een keer per maand. Sommige deelnemers (4,8%) gaan iedere dag of meer dan een keer per week naar een kerk of moskee voor een dienst (7,1%). Weer andere deelnemers gaan alleen op speciale heilige dagen (16,7%), zelden (14,3%) of nooit (4,8%).

Als de mate van religiositeit gerelateerd is aan de mate waarin wordt gebeden, ontstaat een heel ander beeld. 40% geeft namelijk aan meer dan één keer per dag te bidden. Nog eens 20% bidt iedere dag. Sommigen bidden niet iedere dag, maar wel meer dan één keer per week (10,0%) of één keer per week (5,0%). Tot slot bidden sommigen slechts op speciale heilige dagen (2,5%), zelden (12,5%) of helemaal nooit (10,0%). Er vanuit gaande dat een ‘afvallige’

iemand is die zijn geloof niet praktiseert, is het dus zeer waarschijnlijk dat er een aantal ‘afvalligen’ in de zaal zaten. Deze mensen hebben immers wel aangegeven zich verbonden te voelen met een religie.

De opzet van de kringbijeenkomsten was dat zowel ‘gematigden’ als ‘orthodoxen’ naar deze bijeenkomsten kwamen. Met de vraag hoe men de Heilige Schrift (Bijbel, Koran, Thora) interpreteerde, is geprobeerd de mate van orthodoxie te achterhalen. De religieuze deelnemers zijn vier stellingen voorgelegd. Als we mensen die vinden dat Gods woord letterlijk moet worden opgevat als orthodox bestempelen, is 8% van de religieuze deelnemers orthodox te noemen. De overgrote meerderheid (70%) is van mening dat de Heilige Schrift geïnspireerd is door God, maar vatbaar voor uitleg naar tijd en plaats. Overigens vindt bijna een kwart (22%) van de deelnemers dat de Heilige Schrift slechts een collectie is van oude verhalen, mythen en legendes.

4 Wat vonden de deelnemers?

Op 7 februari 2008 organiseerde A.G. Advies een evaluatiebijeenkomst van de religieus-seculiere kring in buurtcentrum Eigenwijks in Slotervaart. In dit hoofdstuk treft u de opzet van deze bijeenkomst aan en een verslag van de belangrijkste uitkomsten van de evaluatiebijeenkomst.

4.1 Opzet

De evaluatiebijeenkomst was bedoeld om met een kleine groep (circa 20 mensen) van frequente kringbezoekers op de bijeenkomsten terug te blikken en vooruit te kijken. Een 'frequente kringbezoeker' is iemand die de kringbijeenkomsten minimaal drie keer of vaker de kringbijeenkomsten heeft bijgewoond. Uit presentielijsten van de verschillende bijeenkomsten kwam naar voren dat vooral autochtone mannen, stadsdeelmedewerkers en een aantal raadsleden de bijeenkomsten frequent hadden bijgewoond. Het aantal vrouwen dat de kringbijeenkomsten meer dan drie keer hadden bijgewoond en niet voor het stadsdeel werkte, was opvallend laag. Ondanks deze gegevens is geprobeerd een zo divers mogelijke evaluatiebijeenkomst te organiseren. In de zin van geslacht, leeftijd, etniciteit en religie/levensbeschouwing.

Deelnemers zijn persoonlijk benaderd tijdens de laatste kringbijeenkomst of achteraf per e-mail. Uiteindelijk hadden iets meer dan twintig deelnemers bevestigd te zullen komen. Helaas kreeg A.G. Advies op het laatste moment enkele afzeggingen van een aantal vrouwen. Vrouwen die juist de diversiteit tijdens de bijeenkomst zouden hebben bevorderd vanwege hun leeftijd, religie/levensbeschouwing en/of etniciteit. De mensen die de evaluatiebijeenkomst niet hebben kunnen bijwonen, konden hun bijdrage aan de evaluatie leveren door te reageren op het verslag van de evaluatiebijeenkomst. Aanvullingen van deze deelnemers, zijn in het verslag verwerkt.

Bij de evaluatiebijeenkomst waren uiteindelijk zeventien deelnemers aanwezig: twaalf mannen en vijf vrouwen met verschillende religieuze en levensbeschouwelijke achtergronden. Omdat de allereerste kringbijeenkomst ruim vier maanden ervoor had plaatsgevonden, heeft A.G. Advies - ter opfrissing van het geheugen van de deelnemers - van te voren een overzicht rondgestuurd met alle kringbijeenkomsten. Met vermelding van thema, onderwerp, locatie, sprekers en gespreksleiding.

4.2 Introductie

We startten met een introductierondje waarin iedereen zich voorstelde. Dat gaf ook inzicht in de mate waarin deelnemers de kringbijeenkomsten hebben bezocht en in de diversiteit op het gebied van woonplaats. De doelgroep van de kringbijeenkomst bestond immers niet alleen uit bewoners van Slotervaart, maar ook uit mensen van andere stadsdelen en daarbuiten.

De aanwezige deelnemers bleken op zeer regelmatige basis de kringbijeenkomsten te hebben bezocht. Van de zeventien aanwezige deelnemers hebben drie deelnemers geen enkele bijeenkomst gemist. Negen deelnemers hebben slechts een bijeenkomst gemist. Er waren vier mensen die twee bijeenkomsten niet hebben kunnen bijwonen en tot slot nog twee mensen die

naar drie van de zes bijeenkomsten zijn geweest. Een belangrijk punt dat al tijdens het rondje naar voren kwam is dat een aantal mensen pas zeer laat op de hoogte waren van het bestaan van de kringbijeenkomsten. Als ze eerder van het bestaan hadden geweten, waren ze zeker naar de andere bijeenkomsten gekomen.

Van alle deelnemers aan de evaluatiebijeenkomst kwamen er tien uit Slotervaart en verder een aantal uit andere stadsdelen: Zuidoost (2x), Oud-Zuid, Bos en Lommer, Oud-West en Osdorp. Tot slot kwam één deelnemer van buiten Amsterdam.

4.3 De meest bijgebleven bijeenkomsten

Iedere deelnemer had zo zijn eigen voorkeur voor een bijeenkomst. Uit deze voorkeuren ontstond wel een meer algemeen beeld over favoriete bijeenkomsten. Over de eerste twee bijeenkomsten lieten de deelnemers zich eigenlijk niet uit. Dat kwam doordat veel mensen vooral de eerste bijeenkomst hadden gemist. Op mensen die er wel bij waren geweest hebben deze bijeenkomsten de minste indruk gemaakt. Vooral de derde bijeenkomst, over religie in onderwijs en opvoeding met de toespraak van de rector, heeft veel indruk gemaakt.

Ook de vierde bijeenkomst over variëteit onder moslima's was mensen bijgebleven. Vooral de autochtone deelnemers vonden het prettig inzicht te krijgen in de diversiteit onder de moslima's. De openheid van deze moslima's heeft de deelnemers getroffen. De derde en vierde bijeenkomst werden door een deelnemer als een 'verademing' omschreven. De opzet speelde hier een belangrijke rol: panelleden die eerst met elkaar in discussie gingen, wat basismateriaal bood voor een goede discussie met het publiek.

De vijfde bijeenkomst over kernwaarden van de samenleving werd door deelnemers als bijzonder prettig ervaren. Niet vanwege het thema, maar vanwege de opzet: de gelegenheid om in een kleine kring met elkaar in gesprek te gaan. Deelnemers kregen de opdracht om met hun kringgenoten aan tafel in gesprek te gaan over de kernwaarden van de samenleving. Helaas konden de per tafel geformuleerde waarden plenair alleen gemeld worden; voor een inhoudelijke plenaire bespreking ontbrak de tijd. Vooral de mogelijkheid voor een eigen inbreng in de discussie is als zeer prettig ervaren. Dit in tegenstelling tot de allerlaatste bijeenkomst, die juist bestond uit veel 'consumptiegedrag': de deelnemers konden vooral luisteren naar het debat in plaats van er zelf ook aan deel te nemen. Deze bijeenkomst werd door de deelnemers dan ook als 'zwaar' betiteld. Overigens spraken alle deelnemers wel hun waardering uit voor de bekende gasten (Job Cohen, Nahed Salem, Paul Scheffer) die op deze avond aanwezig waren. Paul Scheffer maakte op een deelnemer enorm veel indruk, omdat hij zo scherp met Mohammed Cheppih in debat ging. Door bijvoorbeeld te vragen welke bijdrage de moslims kunnen leveren aan de Nederlandse samenleving.

4.4 De toon van het debat

Doelstelling van het stadsdeel was om een scherpe discussie te voeren over maatschappelijk gevoelige thema's. Daarom werd tijdens de laatste kringbijeenkomst de term 'marcouchiaans debatteren' geïntroduceerd. Er is echter maar heel weinig, soms helemaal niet, op het scherpst van de snede gediscussieerd. Hoe komt dat? Willen deelnemers soms niet op het scherpst van de snede discussiëren? Deze vraag kregen de deelnemers aan de evaluatiebijeenkomst

voorgelegd. A.G. Advies veronderstelde dat mensen liever naar overeenkomsten zochten en niet naar de verschillen met scherpe debatten. Niets bleek minder waar! Alle deelnemers gaven aan behoefte te hebben aan een scherp debat. Ze vertelden om verschillende redenen het gevoel te hebben dat daar geen ruimte voor geweest was. Als er kritische stellingen werden geponeerd werd daar niet op gereageerd, door het publiek noch door de gespreksleiding. Een deelnemer vond het buitengewoon opvallend dat er helemaal geen reactie kwam toen de stadsdeelvoorzitter de provocerende uitspraak deed dat moslims een bedreiging vormen voor de vrijheid van meningsuiting. Er kwam evenmin een reactie toen een deelnemer in de pauze betoogde dat een rechtsstaat die zichzelf serieus neemt, radicale moskeeën moet sluiten. Een deelnemer van Marokkaanse afkomst meldde na afloop dat eigenlijk alle moskeeën wegens hun radicale gedachtegoed gesloten zouden moeten worden. Met andere woorden, aldus enkele deelnemers: ‘andere meningen zijn niet in de microfoon verwoord.’

Men vindt dat er vaak kansen zijn laten liggen om inhoudelijk en op het scherpst van de snede het debat te voeren. Zo viel de naam van een panellid dat zichzelf, bij ‘variëteit onder moslima’s’, omschreef als een liberale moslima. Zij had een uitgesproken mening, maar die werd niet goed opgevangen door het publiek en de gespreksleiding. Het algemene beeld is dat andere, scherpere geluiden niet goed naar voren kwam.

Hier zouden volgens de deelnemers verschillende oorzaken aan ten grondslag liggen:

- De grootte van de groep waardoor een goede inhoudelijke discussie niet altijd mogelijk was.
- De sociale druk van de (moslim)gemeenschap.
- Een mogelijke taalbarrière.
- De autochtonen die ook erg terughoudend waren. Als er scherpe stellingen geponeerd werden, dan was dat vooral van allochtone zijde.
- Het gebrek aan diversiteit. De deelnemers vonden dat vooral welwillende en gematigde mensen deelnamen aan de kringbijeenkomsten.

De deelnemers vonden wel dat de debatten van de kringbijeenkomsten al veel scherper gevoerd werden dan menig ander debat in het verleden.

Tot slot heeft een van de deelnemers vijf sleutels voor een betere dialoog aangedragen. Het viel haar namelijk op dat veel mensen zomaar wat zeiden tijdens het debat, zonder een constructieve bijdrage aan de discussie. Haar voorstel is om deze sleutels aan het begin van de avond als spelregels voor het debat te introduceren. De vijf sleutels luiden als volgt:

- Wees nieuwsgierig.
- Luister actief en empatisch.
- Wees je bewust van verborgen aannames en probeer die te voorkomen door open vragen te stellen.
- Spreek alleen namens jezelf: niet generaliseren en voor een hele groep spreken, spreken in termen van ‘ik denk’ en ‘ik voel’.
- Houd de dialoog en de besluitvorming gescheiden: niet tijdens de dialoog al conclusies trekken.

4.5 Naamgeving kringbijeenkomsten

Een punt wat tijdens de evaluatiebijeenkomst veelvuldig naar voren kwam, was de naamgeving van de religieus-seculiere kring. In eerste instantie was de benaming de religieus-humanistische-atheïstische bijeenkomst. Na de eerste bijeenkomst is de naam veranderd in religieus-seculiere kring. Niet iedereen was hier even gelukkig mee. De naam sluit namelijk bepaalde dingen uit. Het deelt mensen in twee categorieën in: religieus of seculier. De mogelijkheid om te geloven en tegelijkertijd voorstander van een seculiere staat te zijn, wordt volgens sommige deelnemers nu uitgesloten. Ook vertelde een (orthodoxe) deelnemer niet blij te zijn met de toelichtende tekst in de uitnodigingen. Er stond in dat ‘evenwichtigen’ met orthodoxen in gesprek gingen. Dit vatte hij op als de aanname dat orthodoxen niet evenwichtig zouden zijn. Hij had liever gezien dat vrijzinnigen in gesprek gingen met orthodoxen. De aanwezigen werden het niet eens over een betere naam. Interreligieuze dialoog dekte in ieder geval de lading niet. Zo vertelde een deelnemer, een agnost, het juist fijn te vinden dat hij door de benaming niet werd uitgesloten van de discussie. Een deelnemer stelde voor de debatten om te dopen tot ‘maatschappelijke debatten Slotervaart’ of ‘sociale cohesie debatten Slotervaart’.

4.6 Effect van de kringbijeenkomsten

Het effect van de kringbijeenkomsten wordt zichtbaar als deelnemers daadwerkelijk anders over andere bevolkingsgroepen en bepaalde thema's gaan denken. Dus: bij een verandering in de attitudes van de deelnemers. Hebben de bijeenkomsten daartoe geleid bij deze frequente kringbezoekers? De meeste deelnemers hadden eigenlijk geen vooroordelen over andere bevolkingsgroepen. Ze hadden (publiekelijk) geen standpunten die onverenigbaar zijn met de rechtsstaat. In die zin hebben de kringbijeenkomsten hen niet veranderd. Toch hebben veel deelnemers heel wat aan de bijeenkomsten gehad, in het bijzonder de autochtone deelnemers: het was prettig om progressieve geluiden van moslims te horen, zeker omdat in de media regelmatig een zeer conservatief beeld van moslims wordt geschetst. Een homoseksuele deelnemer vertelde dat de kringbijeenkomsten hem stimuleerden om een ‘second coming out’ te doen. De woorden van de stadsdeelvoorzitter, over moslims die moeten opkomen voor de vrijheid van homo's, gaven de doorslag. De laatste jaren had deze deelnemer zijn geaardheid niet durven uiten richting moslims.

Verder hebben enkele deelnemers geconcludeerd dat er binnen de islam twee geloofsstromingen lijken te bestaan: de individuele beleving en de groepsbeleving. Deelnemers hebben vooral tijdens de bijeenkomst ‘Variëteit onder moslima's’ nieuwe inzichten opgedaan: dé moslim bestaat niet, en moslima's moeten als het ware dubbel emanciperen; binnen de eigen kring, maar ook in de buitenwereld. Een proces dat veel moslima's als vermoeiend ervaren. Allochtone (moslim)deelnemers zeiden van de kringbijeenkomsten zelf niets nieuws over moslims of de islam geleerd te hebben. Zij vonden het wel interessant om te zien hoe (autochtone) deelnemers vooroordelen over moslims hebben gewijzigd. Zij hadden de indruk dat autochtone deelnemers niet op de hoogte waren van de grote groep progressieve moslims. Een van deze deelnemers vertelde dat hij was gekomen uit ‘nieuwsgierigheid naar de ander.’ Tijdens de evaluatiebijeenkomst hoorde hij dat een aantal deelnemers zich verdiept hebben in de islam en de Arabische taal. Hij vond het jammer dat dit onderbelicht is gebleven tijdens de kringbijeenkomsten.

Tijdens de tweede bijeenkomst is geroepen dat men vriendschappen met elkaar moet aangaan als vervolg op de kringbijeenkomsten. De laatste bijeenkomst is regelmatig gevraagd hoe de kringbijeenkomsten zich kunnen vertalen naar de praktijk. Wat voor effect hebben de kringbijeenkomsten op de context gehad? Heeft men vriendschappen gesloten met andere kringbezoekers? Hebben de frequente kringbezoekers nog steeds contact met elkaar? Hebben deze deelnemers hun (positieve) ervaringen gedeeld met vrienden, collega's, en familie? Helaas blijkt dit allemaal in mindere mate het geval. Er was wel een deelnemer die in zijn omgeving regelmatig vertelt over de kringbijeenkomsten. Deze man is erg actief in de wijk en spreekt regelmatig buurtbewoners die zeer ongenueanceerd denken over moslims. Hij probeert dat beeld te veranderen door te verwijzen naar de kringbijeenkomsten. Door te vertellen dat hij tijdens deze bijeenkomsten met allerlei moslims heeft gesproken die allen het geweld afwijzen. En ook, dat volgens hem de overgrote meerderheid het gedrag van radicale moslims volstrekt afkeurt. Twee andere deelnemers zeiden in hun werksituatie profijt te hebben van de kringbijeenkomsten.

Kortom, er is weinig duurzaam contact na afloop van de bijeenkomsten, maar veel deelnemers hebben er wel wat aan gehad. Enkelen hebben sindsdien soms e-mailcontact of schrijven via MSN met mensen die ze tijdens de kringbijeenkomsten hebben leren kennen. Concrete actie op wijkniveau of stadsdeelniveau, waar Mohammed Cheppih de laatste bijeenkomsten op hamerde, is als gevolg van de kringbijeenkomsten nog niet ontstaan.

4.7 Diversiteit

Tijdens de laatste kringbijeenkomst kwam naar voren dat de religieus-seculiere kringbijeenkomsten, geen onderdeel waren van de 'linkse kerk'. Is dat echter wel zo? A.G. Advies liet de uitslagen van de enquête (gehouden onder deelnemers van de tweede bijeenkomst), rondgaan. De verschillende histogrammen en diagrammen geven een goed beeld van de diversiteit van de deelnemers: geslacht, leeftijd, politieke voorkeur, opleiding, en mate van religiositeit kwamen door deze enquête aan het licht. Was men op basis van de uitslagen en eigen indrukken te spreken over de diversiteit van de deelnemers? Men vond dat de diversiteit nog veel te wensen overliet. Vooral op de aspecten leeftijd (weinig jongeren, vooral van het mannelijke geslacht), politieke voorkeur (meer dan driekwart van de deelnemers had een linkse politieke voorkeur) en opleiding (de overgrote meerderheid had een academische of HBO-opleiding genoten). De conclusie van de deelnemers aan de evaluatiebijeenkomst was dan ook dat de 'gewone man van de straat' schitterde door afwezigheid. Ook verscheidenheid in de mate van religiositeit had beter gekund. Een orthodoxe christelijke deelnemer gaf aan dat hij eigenlijk de enige orthodoxe christen was. Hij had regelmatig een oproep gedaan naar zijn achterban om ook naar de bijeenkomsten te komen. Daar werd om onbekende reden geen gehoor aan gegeven.

De conclusie van alle deelnemers was dat de diversiteit bij een vervolg veel groter zou moeten. Er is vooral behoefte aan meer jeugdige deelnemers en mensen die op de PVV, VVD en Trots op Nederland stemmen. Ook wat meer diversiteit qua etniciteit is wenselijk. De meeste deelnemers waren óf Nederlanders van herkomst óf eerste, tweede en derde generatie Marokkaanse Nederlanders. De Turken ontbraken praktisch. De deelnemers hadden geen helder beeld over vergroting van de diversiteit. Een van de deelnemers kwam met het idee om niet alleen de zelforganisaties en migrantengroepen uit te nodigen, maar ze ook actief te betrekken in de programmering.

4.8 Vervolg

Alle deelnemers zouden graag deelnemen aan een vervolg. Maar bij veel van hen was gedurende de kringbijeenkomsten onduidelijk gebleven wat nu precies het doel was. A.G. Advies lichtte daarom enkele zaken aan de deelnemers toe. A.G. Advies legde uit dat de bijeenkomsten georganiseerd zijn in het kader van het actieplan om radicalisering te voorkomen. In het bijzonder in het kader van beleidsmaatregel zeven van het actieplan. Een beleidsmaatregel die alle bewoners van Slotervaart wil bewoners betrekken bij het actieplan in de vorm van dialoogdagen. Zo zijn de kringbijeenkomsten ontstaan: een activiteit voor alle bewoners van Slotervaart, ongeacht religie of levensbeschouwing. Een ander doel, was een debatten op het scherpst van de snede voeren over maatschappelijk gevoelige thema's. En tot slot, ervoor zorgen dat verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact kwamen.

4.8.1 Thema's

Er kwam geen uitgebreid scala aan nieuwe thema's naar voren. De vaststelling van de thema's tijdens een eerste bijeenkomst vond men goed; wel moeten voortaan onder alle deelnemers suggesties geïnventariseerd worden. Men was het erover eens dat vervolgbijeenkomsten zouden moeten gaan over maatschappelijke vraagstukken en niet bij voorbaat over theologische en religieuze thema's. Daarnaast vonden de meesten dat de islam een te prominente rol heeft gespeeld in de discussies. Natuurlijk is religie belangrijk – ook in het kader van de campagne om radicalisering te voorkomen. Maar je kunt dat aspect juist ook goed belichten als je maatschappelijke vraagstukken aansnijdt. Als je een divers publiek uitnodigt krijgen de religieuze en levensbeschouwelijke referentiekaders van deelnemers alsnog hun plaats in de discussie, aldus de deelnemers.

Dit zou ook toegepast kunnen worden bij het voorstel van enkele deelnemers om bij een vervolg Mohammed Cheppih met Nahed Salem in debat te laten gaan. Tijdens de zesde bijeenkomst werd een einde aan dit debat gemaakt in verband met de tijd. Een fel debat tussen beiden over de verhouding tussen mannen en vrouwen zou dus goed in een vervolg passen. Ook mensen met een andere religie of levensbeschouwing zouden dan een bijdrage kunnen leveren, als panellid of als kringbezoeker.

Twee andere maatschappelijke thema's die men in een vervolg besproken wil zien: jeugdcriminaliteit en opvoeding en onderwijs. Hoewel het laatste thema al tijdens de derde kringbijeenkomst aan de orde kwam, vonden de deelnemers dat je alleen al over dit thema een hele reeks zou kunnen organiseren. Tot slot gaf men aan dat bij een vervolg de thema's en onderwerpen beter afgebakend moeten worden. Bij de bijeenkomst over kernwaarden van de samenleving genoemd werd bijvoorbeeld verteld dat deze zowel over persoonlijke kernwaarden ging, als over kernwaarden die te maken hadden met de grondwet. Daardoor liepen twee discussies door elkaar.

4.8.2 Format

Wat betreft het format voor een vervolg, werd voorgesteld om het debat scherper te voeren, maar ook om elkaar beter te leren kennen. Er zou in de toekomst altijd met een tafelschikking gewerkt moeten worden. Die was er nu niet bij elke bijeenkomst. Zonder tafelschikking gaan toch de bekende gezichten elkaar opzoeken, wat de diversiteit aan de tafels niet bevordert.

Verder is er de behoefte om bij een vervolg daadwerkelijk met deelnemers in gesprek te gaan. Dat gebeurde eigenlijk alleen bij de vijfde bijeenkomst¹. Iedere tafel kreeg toen namelijk de opdracht met elkaar in discussie te gaan over zelfgekozen kernwaarden. Toen moest je wel met elkaar in gesprek en was de vrijblijvendheid er vanaf. Bij zo'n gespreksvorm is leiding per tafel wel gewenst. Zorg dat er aan iedere tafel een voorzitter zit die het gesprek leidt en ook kan terugkoppelen naar de algemene discussie. Maak eventueel een lid van een maatschappelijke organisatie of religieuze organisatie voorzitter. Dat bevordert de diversiteit.

Om meer scherp te brengen in het debat, zijn verschillende voorstellen gedaan. Een columnist zou het debat scherp in kunnen leiden. De discussie zou volgens het format van 'het Lagerhuis' kunnen plaatsvinden of als een forum. Een belangrijke rol zien de deelnemers ook voor de gespreksleiding. Die zou uit een duo kunnen bestaan, om elkaar scherp te houden en daarmee ook het debat. Verder is de algemene consensus dat een scherp debat vraagt om een gespreksleid(st)er die inhoudelijk goed in de materie van het thema zit.

¹ En ook bij de eerste bijeenkomst, maar deze bijeenkomst hadden veel deelnemers niet bijgewoond.

5 Reflectie op de doelstellingen

In hoofdstuk 1 zijn de doelstellingen geformuleerd die het stadsdeel voor ogen had bij het organiseren van de kringbijeenkomsten. Uit deze doelstellingen zijn de volgende deelvragen ontstaan:

- Welke stellingen nemen panelleden, deelnemers en verschillende religieuze en levensbeschouwelijke groepen grosso modo in?
- Wordt het debat op het scherpst van de snede gevoerd?
- Uit wat voor type deelnemers bestaat de religieus-seculiere kring (in termen van leeftijd, geslacht, religie/levensbeschouwing, nationaliteit, woonplaats etc)?
- Welk effect hebben de kringbijeenkomsten zowel op de deelnemers als de omgeving gehad?

De meeste vragen zijn inmiddels in de andere hoofdstukken beantwoord. Dit laatste hoofdstuk biedt de lezer een kort overzicht en tevens een reflectie op de doelstellingen. In het slot van dit hoofdstuk zijn aanbevelingen geformuleerd om bij een vervolg (nog) beter de doelstellingen te kunnen behalen.

5.1 Het marcouchiaanse debat

Een belangrijke doelstelling van de kringbijeenkomsten was om de debatten op het scherpst van de snede te voeren. Hiervoor is de term ‘marcouchiaans debatteren’ geïntroduceerd:

- Problemen nauwkeurig benoemen en analyseren, óók als dat rauw op de maag ligt.
- Kwesties over religieuze en culturele tegenstellingen niet verdoezelen.
- Mensen die deze kwesties aansnijden niet beschuldigen van het stigmatiseren van bevolkingsgroepen of het zaaien van verdeeldheid.
- En ten slotte niet mekkeren over andermans toon in het debat.

Kan er op basis van deze vier punten worden gesteld, dat er op het scherpst van de snede is gediscussieerd? Per bijeenkomst zal deze vraag nader worden besproken.

5.1.1 *De joods-christelijke-islamitische: fictie of feit?*

De eerste bijeenkomst stond in het teken van de joods-christelijke-islamitische traditie, gezien er veel ophef was ontstaan n.a.v. de uitspraak van minister Vogelaar dat Nederland in de toekomst kan spreken van een joods-christelijke-islamitische traditie. Over dit punt ontstond een discussie in de zin dat onze samenleving helemaal niet te typeren is als joods-christelijk en al helemaal niet als joods-christelijk-islamitisch. Belangrijke aspecten uit de geschiedenis zoals de Verlichting en ontkerkelijking zouden in deze typering ontbreken. Een onjuiste typering of niet, men kan er niet omheen dat de islam met moskeeën, hoofddoeken etc. een onderdeel is geworden van het Nederlandse straatbeeld. Kortom, men zou in de toekomst zeker kunnen gaan spreken van een joods-christelijke-islamitische traditie, aldus een panellid.

Ook de ‘stilte van de moslims’ was een punt van discussie. De stadsdeelvoorzitter wierp de stelling op dat moslim(s)(leiders) veel te weinig van zich lieten horen. Over de kwestie afvalligheid bijvoorbeeld, maakt men niet genoeg duidelijk of ze dat nou wel of niet

onderschrijven. Deze stelling kreeg bijval van verschillende deelnemers. Zo was een deelnemer die lid was van Een Ander Joods Geluid die stelde dat er snakkende behoefte was aan het geluid van de welwillende moslims. Een Turkse deelnemer was het daar helemaal mee eens. De diversiteit onder moslims blijft volgens hem nu onderbelicht. Eshan Jami krijgt alle ruimte om te roepen dat afvalligen gedood mogen worden, maar er zijn weinig tot geen moslims die daar inhoudelijk op reageren.

5.1.2 Religie in het openbare leven: vrijheid van meningsuiting en afvalligheid

Tijdens de tweede bijeenkomst werd er een discussie onder deelnemers ingelast over de kernwaarden van de samenleving. Daarin kwam veelvuldig het woord respect voor. De meeste mensen in de zaal waren van mening dat respect de voorkeur geniet boven de vrijheid van meningsuiting. Panelleden en deelnemers die dat stelden, konden namelijk rekenen op veel applaus. Hier kwam echter een kritische reactie op. Zo was een Nederlandse deelnemer van mening dat een onderdeel van respect ook acceptatie inhoudt. Acceptatie, zo legde hij uit, in de zin van elkaar op redelijke wijze, maar eventueel op beledigende wijze de waarheid kunnen zeggen en vrij zijn om je mening te uiten. Deze stelling lokte geen enkel applaus van het publiek. De gespreksleiding pareerde de stelling zelfs door een compleet andere vraag aan het panel te stellen.

Een wat fellere discussie werd uitgelokt over het thema afvalligheid. Zo werd door de jonge imam uit Slotervaart gesteld dat er in de islam ruimte is voor afvalligheid. Een van de (moslim)deelnemers was het daar op basis van een hadith (overlevering) helemaal niet mee eens. Hij kon zo de hadith aanwijzen waarin stond dat op afvalligheid de doodstraf stond. De jonge imam kreeg echter niet de gelegenheid van de gespreksleiding om hier inhoudelijk op te reageren, omdat hem werd verzocht de discussie niet theologisch te maken. Velen hadden achteraf echter te kennen gegeven, dat zij graag wel deze (theologische) discussie gevoerd hadden willen zien. Kennelijk verschillen namelijk de meningen over wat de islam zegt over afvalligheid. Die verschillen hadden zij graag beter belicht willen zien.

Het thema afvalligheid ontlokte tussen islamitische panelleden onderling een discussie. Op de stelling van de jonge imam dat er wel degelijk ruimte is voor afvalligheid in de islam, reageerde een ander Marokkaans panellid dat dat misschien wel zo kon zijn, maar dat moslims daar in de praktijk mee moeten leren omgaan, omdat er geen traditie is van afvalligheid. Tevens poneerde hij de stelling dat de islam een gemeenschapsgodsdienst is. Dat laat volgens hem minder ruimte voor individuele keuzevrijheid binnen het geloof. Met de eerste stelling – dat de islam geen traditie van afvalligheid kent – was niet iedereen het eens. Je hoeft maar naar Amsterdam te kijken om te weten dat er wel degelijk een traditie is van afvalligheid, aldus een van de islamitische deelnemers. Volgens hem praktiseren veel van de moslims in Nederland hun geloof namelijk niet meer: ze gaan niet meer naar de moskee en zijn het Arabisch niet machtig. Dat kon volgens deze deelnemer ook worden gezien als afvalligheid.

Het antwoord van de imam - dat er wel degelijk ruimte is voor individuele keuzevrijheid en de islam een wereldwijde gemeenschappelijke godsdienst is - deed volgens enkele deelnemers geen recht aan de variatie binnen de islam die er kennelijk wel degelijk is. Een van de deelnemers verwoordde dit achteraf als volgt: “het spanningsveld tussen verlichte islamieten en traditionele islamieten is niet voldoende benoemd.”

5.1.3 *Religie in opvoeding en onderwijs: van flesjeswerpers tot handweigeraars.*

De meeste felle discussies werd gevoerd tijdens de bijeenkomst over religie in opvoeding en onderwijs. Panel en publiek kregen casuïstiek voorgelegd, waar soms heftige discussies over ontstonden. Bijvoorbeeld over de casus dat een openbare school in Slotervaart merkt dat religie een steeds grotere rol begint te spelen bij zowel ouders als kinderen. De vraag aan het panel en publiek was hoe een school daarmee om zou moeten gaan. Er waren een aantal panelleden die een trend signaleren dat religie een hoofdmoot van de identiteit van deze jongeren (en ouders) vormt. Ze verschilden echter van mening over hoe hiermee om te gaan. Zo was er een groep die de mening was toegedaan dat een school zich moet aanpassen aan de veranderende leerlingpopulatie en dat je je als school moet aanpassen aan de leefwereld van het kind. Er was echter geen overeenstemming over hoe dat aanpassen kan plaatsvinden en wie dit het beste zou kunnen doen.

Binnen dit ‘aanpassingsdebat’ ontstonden namelijk drie visies, waarbij felle discussies ontstonden tussen voorstanders van de openbare basisschool of juist de bijzondere school. Ten eerste was er een groep die zei dat dat het beste op een openbare school kan, omdat daar alle religies behandeld kunnen worden. Ten tweede was er een groep die vond dat dat zowel op een openbare als bijzondere school gedaan kan worden, waarbij werd aangemerkt dat geloofsonderricht thuis hoort in het gebedshuis, maar er op school wel aan geloofsbeschouwing van de verschillende religies (en niet slechts een religie) kan worden gedaan. Tot slot was er nog een zeer scherpe mening van een van de islamitische deelnemers uit het publiek. Hij was van mening dat als je leerlingpopulatie grotendeels islamitisch is, je ze in hun eigen godsdienst moet onderwijzen en dan bij voorkeur door iemand die zelf die religie ook praktiseert en de culturele achtergronden van de leerlingen goed kent. Hij ging zelfs een stapje verder door te stellen dat niet-moslims, nooit een religieuze discussie zouden kunnen voeren met moslimleerlingen. De enige geschikte docenten die dat wel zouden kunnen, waren volgens hem islamitische docenten. Deze man was met dit perspectief echter in de minderheid en kon totaal niet op (openlijke) steun rekenen van panel of publiek.

Tenslotte was er nog een heel andere groep mensen (met uiteenlopende achtergronden en religies) die zich niet konden vinden in de verschillende visies in het ‘aanpassingsdebat’. Zij hielden er een compleet andere visie op na en vonden dat religie niet thuis hoort op school. Religie is hun ogen iets wat thuis hoort in het privé-domein en niet in het openbare domein.

Verder werd ook de ‘handgeefcasus’ besproken: leerlingen die van de een op de andere dag hun docenten geen hand meer willen geven. Over het algemeen werd dit geïnterpreteerd in termen van puberaal gedrag en een fase van ontwikkeling waar leerlingen doorheen gaan, waar je als docent mee hebt om te gaan. Het debat ging dan vooral ook over hoe hier mee om te gaan. Over het algemeen waren mensen van verschillende achtergronden en religies het er over eens dat je de keuze van de leerling moet accepteren en respecteren en gewoon een andere manier van groeten moet vinden. Wel is het van belang dat na zo een ‘incident’ niet zomaar wordt overgegaan tot de orde van de dag. Er moet met de desbetreffende leerling wel over zijn keuze om geen hand meer te geven gepraat en gecommuniceerd worden. Een persoon was echter een afwijkende mening toegedaan. Die was van mening dat het geen handgeven niet zomaar geaccepteerd en gerespecteerd moet worden, omdat we nu eenmaal in een maatschappij leven, waarin het handgeven een norm is.

5.1.4 *De moslima als superwoman*

Ayaan Hirsi Ali was bij deze vierde bijeenkomst bij panel en publiek een groot punt van discussie. Een van de panelleden die zichzelf beschreef als een ‘liberale moslim’ suggereerde dat Hirsi Ali en alle witte vrouwen de emancipatie van de moslimvrouw volledig had lamgelegd. Vanuit het publiek kwamen hier wat kritische reacties op. Had Ayaan de positie van de moslimvrouw niet op de agenda gezet?

Hoewel de stadsdeelvoorzitter had opgeroepen om het vooral ook te hebben over de verschillen, werd er deze avond een belangrijke overeenkomst ontdekt. Toen bleek dat een Nederlandse man zich door Marokkaanse vrouwen afgewezen voelde, omdat ze hem niet willen aanraken (een hand geven, drie zoenen geven of omhelzen), leerde men op basis van reacties van panel en publiek dat dit niet zozeer met etniciteit te maken heeft, maar dat veel vrouwen – Nederlands en Marokkaans – het gewoon niet fijn vinden om aangeraakt te worden door mannen in het algemeen.

Problemen en sociale druk binnen de gemeenschap, maar vooral ook met de Nederlandse samenleving, waren veelvuldig onderwerp van gesprek. Moslima’s hebben het zwaar; niet alleen moeten zij continu verantwoording afleggen binnen hun eigen gemeenschap (haar hoofddoek is niet goed, haar kleding is niet gepast, ze hoort niet met mannen te vergaderen en ze hoort niet op de televisie), maar ook aan de Nederlandse samenleving moet de moslima continu verantwoording afleggen over bepaalde keuzes die ze maakt (bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek). Een panellid concludeerde eigenlijk dat je als moslima ‘superwoman’ moet zijn in deze maatschappij.

De belangrijkste les van de avond voor een van de panelleden was respect voor elkaar. Dat was een punt dat zij graag aan de overige panelleden wilde meegeven. Of een moslima nou drinkt, vrijt, vast of een boerka draagt, respect voor elkaar is het allerbelangrijkste. Met deze opmerking was zij terug bij de oproep die de stadsdeelvoorzitter aan het begin van de avond maakte: respect moet je doen. Respect moet je krijgen, maar je moet ook respect hebben voor diegene die andere keuzes maakt dan jijzelf.

5.1.5 *Botsende kernwaarden*

Tijdens de vijfde bijeenkomst ontstond de meeste discussie over de aangedragen casus van de stadsdeelvoorzitter over de aangenomen motie in de Tweede Kamer voor een verbod op hoofddoekjes bij politieagentes. Hoewel de stadsdeelvoorzitter dat niet voor ogen had, draaide de discussie uit op een voor-tegen discussie. Enerzijds werd aangedragen dat de staat neutraal hoort te zijn en je bij dienaren van de staat niet hoort te kunnen zien welke godsdienst ze hebben. Anderzijds werd gesteld dat je geloof niet in een doos kan stoppen en je je religieus moet kunnen uiten. Een orthodox christelijke deelnemer was zelfs van mening dat het streven naar een neutrale staat inmiddels fundamentalistische proporties heeft aangenomen.

De stadsdeelvoorzitter wilde de discussie echter helemaal niet laten gaan over voor of tegen, maar wilde een discussie voeren over conflicterende kernwaarden. Hij probeerde het debat meer op scherp te zetten door te stellen dat de moslims een bedreiging vormen voor de vrijheid van meningsuiting. Deze stelling lokte echter helemaal geen reacties uit het publiek. Uit veel van de aangedragen kernwaarden (acceptatie, tolerantie, respect, nieuwsgierigheid) en de tafeldiscussie leek het erop dat men het debat helemaal niet scherp wil voeren.

5.1.6 (Verloren) Marchouchiaanse momenten tijdens de slotbijeenkomst

Tussen de speciale gasten van de slotbijeenkomst, was er regelmatig aanzet tot een scherp debat. Op het scherpst van de snede werden deze debatten echter afgekapt of werden zaken niet genoeg bevestigd. Zo ontstond een interessant debat tussen Paul Scheffer en Mohammed Cheppih over de joods-christelijke-islamitische traditie. Hoewel Paul Scheffer beaamde dat deze traditie er zal komen, omdat de islam inmiddels onlosmakelijk verbonden is met Nederland, wilde hij dan wel van Cheppih horen wat voor bijdrage de islam aan de Nederlandse samenleving zou kunnen leveren. De vraag werd slechts beantwoord door naar de geschiedenis van de Spaanse stad Córdoba te kijken en niet naar de bijdrage die de islam anno 2008 aan Amsterdam zou kunnen leveren. Als de gespreksleidster meer had gestuurd op de beantwoording van deze vraag, had er een interessante discussie kunnen ontstaan.

De discussie tussen informatrice Yeter Akin en schrijfster Nahed Salem, bevatte talloze momenten voor een marchouchiaanse discussie. Bijvoorbeeld toen Akin de media aanwees als een belangrijke (negatieve) factor bij de beeldvorming van moslims. Mede door de media zou het beeld gecreëerd zijn dat er geen variëteit onder moslima's bestaat, aldus Akin. Nahed Salem beschuldigde (overigens niet expliciet) Akin enigszins van slachtoffergedrag. Akin kreeg geen gelegenheid tot een inhoudelijke reactie. Andere verloren marchouchiaanse momenten waren de afgekapte stellingen dat de hoofddoek slechts als bescherming dient tegen de hitsigheid van de man en dat vrouwen die de hoofddoek dag in dag uit dragen, ultra-orthodox zijn. Deze twee stellingen werden namelijk afgekapt door de gespreksleidster.

Tot slot natuurlijk de buitengewoon felle en inhoudelijke discussie over de (vermeende) gelijkwaardige positie van man en vrouw in de islam, tussen Mohammed Cheppih en Nahed Salem. Juist deze discussie zorgde bij het wat ingedutte publiek tot een ervaring met enerzijds geklap en anderzijds boe-geroep. Helaas werd ook deze discussie afgekapt, omdat dit volgens de gespreksleidster een totaal andere discussie was, die niet in de avond zou passen.

5.1.7 Conclusie

Er is regelmatig marchouchiaans gedebatteerd of er is op z'n minst een aanzet toegegeven. Als de gespreksleiding minder vaak debatten had afgekapt, zou er veel vaker sprake zijn geweest van zogenaamde 'marchouchiaanse momenten'. Dit punt is ook gedeeld tijdens de evaluatiebijeenkomst. Een ander belangrijk punt dat daar aan het licht kwam, is dat men scherpe meningen niet altijd in de microfoon verwoordde. Deelnemers van de evaluatiebijeenkomst vertelden dat in persoonlijke gesprekken met andere deelnemers veel scherpere meningen zijn verwoord. Dat heeft A.G. Advies ook gesignaleerd. Van de evaluatiebijeenkomst is namelijk een verslag gemaakt en naar alle deelnemers gestuurd. Sommige deelnemers stuurden een persoonlijke e-mail terug met allerlei aanvullende suggesties voor een vervolg. Deze suggesties bleken scherpe stellingen te zijn voor een vervolg, zoals 'De Nederlandse overheid en instituties geven te veel toe aan de wensen en gedragingen van moslims'. Dit soort meningen/stellingen zijn tijdens de evaluatiebijeenkomst helemaal niet verwoord.

5.2 Type deelnemers

In hoofdstuk 3 is met behulp van enquêteresultaten uitvoerig beschreven wat voor type mensen de kringbijeenkomsten hebben bezocht. De belangrijkste uitkomsten van deze enquête worden in deze paragraaf kort samengevat. Op basis van de participerende observatie bij de andere bijeenkomsten wordt aangegeven in hoeverre de samenstelling van de deelnemers gedurende de bijeenkomsten is veranderd.

5.2.1 Aantal deelnemers

De allereerste bijeenkomst trok - tegen de verwachting in - een enorm aantal deelnemers. De oorspronkelijke doelstelling was om circa 50 deelnemers naar de bijeenkomst te trekken. Uiteindelijk waren er tijdens deze eerste bijeenkomst circa 120 deelnemers aanwezig. Het aantal deelnemers is naarmate de bijeenkomsten vorderden, wel iets afgenomen (wat soms ook te maken had met de beperkte capaciteit van een zaal), maar de opkomst is gedurende alle bijeenkomsten hoog geweest. Van circa 90 mensen tijdens de tweede bijeenkomst, naar circa 105 op de derde, en gemiddeld 80 tijdens de vierde en vijfde bijeenkomst. De slotbijeenkomst met circa 300 deelnemers vormde het absolute hoogtepunt wat het aantal deelnemers betreft.

Een doel van de bijeenkomsten was om echt een ‘kring’ op te bouwen. Een kring waarbij deelnemers meerdere keren naar de bijeenkomsten zouden komen en daardoor elkaar ook zouden leren kennen. Hoewel deelnemers hadden aangegeven wel de intentie te hebben regelmatig te willen deelnemen (iets minder dan 60% van de deelnemers gaf in de enquête als antwoord naar alle vervolgbijeenkomsten te willen komen), is dat in de praktijk niet waargemaakt. Uit de presentielijsten is gebleken dat ongeveer 40 deelnemers daadwerkelijk frequent kringbezoekers zijn geweest.² Frequent in de zin dat zij drie maal of vaker de kringbijeenkomsten bijgewoond hebben. Uit bestudering van de presentielijsten kwam ook naar voren dat het aantal deelnemers die bij alle bijeenkomsten waren geweest, bijzonder laag was.

5.2.2 Man-vrouw verhouding en leeftijd

De enquête wees uit dat er meer mannen dan vrouwen aanwezig waren. Dit beeld kwam overeen met het verslag van de participerende observatie tijdens de eerste en derde bijeenkomst. Vanaf de vierde bijeenkomst is daar echter verandering in gekomen. Hoewel in de uitnodiging nadrukkelijk stond aangegeven dat mannen ook welkom waren, trok deze bijeenkomst (over diversiteit onder moslima's) voor het eerst meer vrouwen dan mannen. Waar de vorige bijeenkomsten altijd beduidend meer mannen waren, kwam er mede dankzij het thema van deze bijeenkomst een kentering: 39 vrouwen en 30 mannen.³ Deze kentering was ook bij de leeftijd van deelnemers waar te nemen. Uit de enquête bleek bijvoorbeeld dat twintigers en dertigers sterk in de minderheid waren gedurende de tweede bijeenkomst. Bij de vervolgbijeenkomsten kwam daar kwam op den duur wel verandering in. Vooral de bijeenkomst op het Islamitische College wist veel jonge moslima's te mobiliseren.

² Overigens moet hierbij opgemerkt worden dat veel van de frequente kringbezoekers raadsleden of medewerk(st)ers bij het stadsdeel waren.

³ Dit aantal is gebaseerd op basis van de officiële presentie- en intekenlijsten, waar sprake was van ‘slechts’ 69 deelnemers. Er waren echter wel meer mensen in de zaal aanwezig, vermoedelijk hebben zij zich niet aangemeld

5.2.3 Opleiding, politieke voorkeur en organisatiegraad

Qua opleidingsniveau en politieke voorkeuren van de deelnemers, liet de diversiteit te wensen over. Ongeveer driekwart van deelnemers is hoogopgeleid (afgeronde academische of HBO-opleiding). Meer dan driekwart van de deelnemers heeft een linkse politieke voorkeur (SP, GroenLinks, PVDA). Nu wordt Amsterdam ook wel omschreven als een ‘rode stad’, maar gezien deze resultaten bleek de ‘gewone man’ te schitteren in afwezigheid. Dit was de deelnemers van de evaluatiebijeenkomst ook al opgevallen. De stadsdeelvoorzitter riep altijd op om de onderbuik te laten spreken. Dat is echter onvoldoende gebeurd. De deelnemers van de evaluatiebijeenkomst stelden voor om bij een vervolg de diversiteit in politieke voorkeuren van deelnemers te vergroten. De deelnemers zouden heel graag in debat willen gaan met PVV-stemmers. De enquête wees uit dat er in ieder geval tijdens de tweede bijeenkomst geen enkele PVV-stemmer in de zaal zat. De VVD en Trots op Nederland waren wel vertegenwoordigd, maar slechts heel beperkt.

Aan de deelnemers is gevraagd of ze lid waren van een maatschappelijke organisatie. Bij de overgrote meerderheid (80%) bleek dat inderdaad het geval. Op de vraag of ze ook vanuit de maatschappelijke organisatie naar de bijeenkomst waren gekomen, bleek dat bij iets meer dan de helft (51%) zo te zijn. Op de vraag om welke organisaties dit dan ging, varieerden de antwoorden van grote welzijnsorganisaties in het stadsdeel tot zelforganisaties zoals de Marokkaanse buurtvaders. Veel van de genoemde organisaties zijn afhankelijk van subsidie van het stadsdeel. Aangezien veel deelnemers namens zo’n organisatie aanwezig waren, bestaat het vermoeden dat dit een van de oorzaken was van het gebrek aan scherpte in de debatten. Zij konden immers niet spreken op persoonlijke titel, maar slechts in naam van de organisatie. Onderbuikgevoelens en scherpe meningen komen in zo’n geval minder snel aan het licht.

5.2.4 De multiculturele samenleving

Een overgrote meerderheid van de deelnemers volgt actief het islamdebat. Deze interesse uit zich ook in het bijwonen van debatten en dialogen over dit thema. Tweederde van de deelnemers vindt de toon van het islamdebat te negatief. Bijna de helft (48,2%) vindt de beeldvorming over de omgang tussen mensen met verschillende etnische-culturele achtergrond maar matig. Kortom, de meeste deelnemers zijn erg betrokken bij het islam-/integratiedebat en vinden de toon van het islamdebat te negatief. Dit kan ook een oorzaak zijn voor een niet al te scherp debat. Als men al vindt dat het debat te negatief wordt gevoerd, dan is men minder snel geneigd er zelf nog een steentje aan bij te dragen. De deelnemers van de evaluatiebijeenkomst verwoordden het als volgt: ‘er waren vooral gematigde en welwillende mensen.’

5.2.5 Religiositeit

Een opvallend punt is dat 75% van de deelnemers aangegeven heeft zich met een religie verbonden te voelen. De meeste van deze deelnemers praktiseren ook daadwerkelijk, in de zin dat ze op regelmatige basis bidden en religieuze diensten bijwonen. Slechts 25% voelt zich helemaal niet met een religie verbonden. Dat is een opvallend verschijnsel en niet representatief voor de Nederlandse samenleving. Vermoedelijk speelt de naamgeving van kringbijeenkomsten – de religieus-seculiere kring – hier een belangrijke rol. Mensen worden door deze naamgeving vanuit een religieus perspectief aangeduid: je bent religieus of je bent niet-religieus, maar seculier. De vraag die door deelnemers tijdens de evaluatiebijeenkomst

werd opgeworpen, was of je de bijeenkomsten wel zo moet noemen. Nu worden heel bewust religieuze doelgroepen aangesproken, door verschillende religieus in de uitnodiging te noemen en de thema's religieus te tinten (religie in het openbare leven, religie in opvoeding en onderwijs). Door (religieuze) deelnemers van de evaluatiebijeenkomst is aangedragen om dit bij een vervolg niet meer te doen. Zij zien liever een maatschappelijk thema op de agenda waar vervolgens alle deelnemers over mee kunnen discussiëren op basis van hun eigen referentiekader (een religie, een levensbeschouwing etc.).

Een doel van het debat was dat ook de verschillende stromingen binnen een religie vertegenwoordigd zouden zijn: zowel orthodoxen als vrijzinnigen. Uit de enquête is echter gebleken dat de orthodoxen in zeer beperkte mate aanwezig waren. Slechts 8% van de religieuze deelnemers antwoordde dat God's woord, woord voor woord letterlijk moet worden opgevat. Precies 70% van de deelnemers vond de Heilige Schrift (Bijbel, Koran, Thora) vatbaar voor uitleg naar tijd en plaats. Kortom, de orthodoxen waren slecht vertegenwoordigd tijdens de religieus-seculiere kring.

5.3 Het contact aan tafel

Op de laatste bijeenkomst na, was het format gedurende iedere bijeenkomst hetzelfde. In de zaal waren ongeveer tien tafels opgesteld, met circa tien zitplaatsen per tafel. Aan deze tafels namen de deelnemers plaats om naar het debat te luisteren, met elkaar te dineren en in gesprek te gaan. Per bijeenkomst is een zogenaamd 'tafelverslag' gemaakt. Stelden deelnemers zich aan elkaar voor? Gingen deelnemers met elkaar het gesprek aan? Zo ja, waar gingen deze gesprekken dan over? Van deze gesprekken is geanonimiseerd verslag gedaan in de deelrapportages. Al deze verslagen zijn niet opgenomen in de eindrapportage, maar een analyse van de verschillende tafelgesprekken zal in deze paragraaf wel worden besproken.

Om het participatief gedrag van deelnemers te vergroten konden zij tijdens de eerste bijeenkomst zelf een agenda met gevoelige thema's voor de vervolgbijeenkomsten samenstellen. In hoofdstuk twee zijn alle aangedragen thema's en onderwerpen beschreven. Opvallend was dat sommige mensen met elkaar in gesprek gingen zonder zichzelf aan elkaar voorgesteld te hebben. Tijdens de discussie over de vervolgthema's kwam naar voren dat er onder de deelnemers veel verwarring was. Zo vroeg een raadslid aan een communicatiemedewerker van het stadsdeel wat nou precies de bedoeling was. De debatten waren immers onderdeel van een anti-radicaliseringscampagne. Moesten dan onderwerpen aangedragen worden die te maken hadden met jongeren en religie? Dit was een vraag die de gemoederen aan tafel heeft beziggehouden.

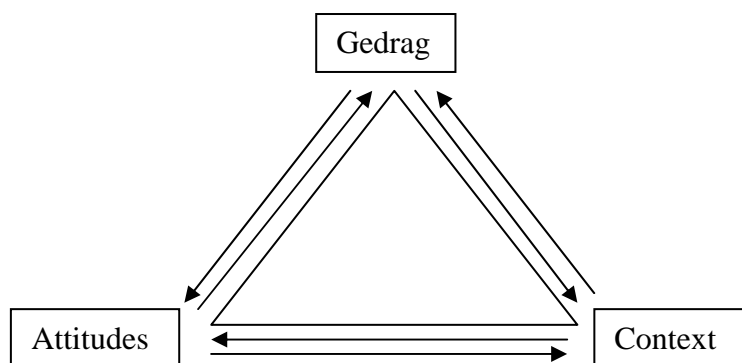
De tweede bijeenkomst werd gewerkt met een tafelzitting. Zo ontstonden zeer diverse tafels met deelnemers van verschillende religieuze en etnische achtergronden. Deelnemers stelden zich aan elkaar voor en gingen tijdens de iftarmaaltijd ook daadwerkelijk met elkaar in gesprek.

Dit in tegenstelling tot de derde en vierde bijeenkomst, waar én niet met een tafelschikking werd gewerkt én de deelnemers geen concrete opdracht meekregen om tijdens het eten te bespreken. Daardoor zijn sommige deelnemers aan de tafels helemaal niet met elkaar in gesprek gekomen.

De vijfde bijeenkomst bracht hier verandering in. Toen was er wel een tafelschikking en deelnemers kregen de opdracht mee om tijdens het eten met elkaar zelfgekozen kernwaarden te bespreken. Zo ontstond een sfeer waarin allerlei verschillende mensen inhoudelijk over hun kernwaarden spraken. Deelnemers hebben tijdens de evaluatiebijeenkomst vermeld dit format het prettigst te vinden.

5.4 Effect

De laatste vraag uit de opdrachtformulering is die naar het effect van de kringbijeenkomsten op de deelnemers. A.G. Advies heeft met behulp van een evaluatiebijeenkomst het effect op drie van elkaar afhankelijke niveaus gemeten: attitudes, gedrag en context.

5.4.1 Attitude

Hier gaat het om veranderde standpunten over bepaalde onderwerpen of bepaalde ontwikkelingen die zich door te kringbijeenkomsten hebben voltrokken. Dit aspect is uitvoerig in de evaluatiebijeenkomst aan de orde gekomen. De meeste deelnemers hadden eigenlijk geen vooroordelen over andere bevolkingsgroepen en hanteerden geen standpunten die onverenigbaar zijn met de rechtsstaat (in ieder geval niet publiekelijk). In die zin hebben de kringbijeenkomsten hun standpunten niet gewijzigd.

5.4.2 Gedrag

Bij verandering in gedrag gaat het om 'de actie en reactie' van de deelnemers op de kringbijeenkomsten. Enerzijds gaat het hier om het aantal deelnemers en of, hoe en waarom dit aantal eventueel verandert. Haken er deelnemers af? Zo ja, welke oorzaken liggen hieraan ten grondslag? Ontstaat er een nieuwe groep, comité of andere organisatie als mogelijke uitkomst van de kringbijeenkomst?

De mate van deelname gedurende de kringbijeenkomst is een aspect dat uitvoerig aan de orde is gekomen in paragraaf 5.2.1. Wel moet worden opgemerkt dat een aantal deelnemers principieel zijn weggebleven bij de bijeenkomst over religie in opvoeding en onderwijs en de bijeenkomst over variëteit onder moslima's. Als reden werd gegeven dat religie, en dan nog alleen de islam, te centraal stond in deze bijeenkomsten. In de tweede bijeenkomst werd opgeroepen om vriendschappen met elkaar te sluiten en in de laatste bijeenkomst tot actie op wijkniveau. Toch is er naar aanleiding van de kring op dit moment nog geen nieuwe groep of organisatie ontstaan. Wel werden acties (de knuffelactie voor Geert Wilders) en initiatieven

(wandeland debat rondom de Sloterplas) tijdens de kringbijeenkomsten gepromoot. Het is zeer goed mogelijk dat kringbezoekers zich door deze promotie hebben aangesloten bij bestaande initiatieven. Uit de kring zelf is tot op heden nog geen concrete actie voortgekomen.

5.4.3 Context

Bij een verandering in de context gaat het veel meer om het maatschappelijke effect. Het is de toepassing van de opgedane inzichten uit de kringbijeenkomsten in de alledaagse praktijk. En het overdragen van de inzichten aan anderen in de omgeving. Met omgeving en alledaagse praktijk wordt verwezen naar: de familie, de vriendenkring, werk, school en de buurt. Deze vraag kwam ook aan de orde tijdens de evaluatiebijeenkomst. Op het niveau van context bleek toen dat het effect zeer beperkt is gebleven. Bijna niemand had de ervaringen en bevindingen van de kringbijeenkomst teruggekoppeld naar andere mensen in de omgeving. Wel gaf een deelnemer aan geïnspireerd te zijn om de kringbijeenkomsten in zijn werk voor een ander stadsdeel te implementeren. Een andere deelnemster vertelde dat ze de geleerde lessen naar haar werk als politieagente wilde vertalen.

5.5 Aanbevelingen

Nu op iedere deelvraag antwoord is gegeven en daarbij tevens is gereflecteerd op de doelstellingen, kan worden gesteld dat de doelstellingen niet optimaal behaald zijn. Omdat het stadsdeel de intentie heeft om een vervolg te willen organiseren, volgen nu diverse aanbevelingen.

Het belangrijkste is om een keuze te maken tussen de doelstellingen ‘beter contact tussen deelnemers’ en ‘het debat op het scherpst van de snede’. Deze twee doelstellingen tegelijk hanteren, (b)lijkt namelijk onmogelijk. Illustratief hiervoor is de slotbijeenkomst. In tegenstelling tot alle andere bijeenkomsten zaten deelnemers niet met elkaar aan tafel om onder genot van een maaltijd met elkaar in discussie te gaan. Er waren slechts rijen met in totaal driehonderd stoelen. Dat maakte je als deelnemer tamelijk anoniem. Die anonimiteit kwam het debat ten goede omdat er nu duidelijk merkbare verschillen in standpunten waren tussen de deelnemers. Zo leidde het debat tussen Mohammed Cheppih en Nahed Salem onder de deelnemers tot veel geklap en boegeroep voor de verschillende standpunten. Er tekende zich als het ware een tweedeling in het publiek af: pro-Cheppih of pro-Salem. Bij de voorgaande bijeenkomsten, met een meer intieme sfeer (drie uur met elkaar aan een tafel inclusief diner), was hier geen sprake van. Alleen verbroederende uitspraken leidden daar tot veel applaus. Scherpere stellingen als ‘moslims zijn een bedreiging voor de vrijheid van meningsuiting’ en ‘flesjeswerpen is onbeschoft’ leidden er tot angstvallige stiltes bij het publiek.

Overigens hebben deelnemers zowel behoefte aan een scherp debat, als aan elkaar beter leren kennen. Wellicht hoeft men dus niet te kiezen tussen de twee doelstellingen, maar kan per bijeenkomst een van de doelstellingen centraal worden gesteld.

5.5.1 Aanbevelingen ter bevordering van het scherpe debat

Op het moment dat men de voorkeur geeft aan het voeren van het scherp debat, dienen de volgende aanbevelingen in acht te worden genomen:

- Zorg voor gespreksleiding die scherpe debatten juist stimuleert en niet afkapt. Uit de verslagen bleek dat, vooral in de zesde bijeenkomst, op het moment dat er scherpe stellingen werden verwoord, het debat werd afgekapt. De evaluatiebijeenkomst liet zien dat een goed debat een gespreksleiding vereist die inhoudelijk goed in de materie zit.
- Pas het format op de doelstelling aan. Tijdens de evaluatiebijeenkomst is gebleken dat kritische meningen niet in de microfoon zijn verwoord. De ‘intieme sfeer’ van het met een kleine groep mensen dineren, creëert een sfeer van verbroedering en maakt het lastig om scherpe stellingen te poneren. Een format waarbij deelnemers ‘anoniemer’ zijn (geen tafels en slechts stoelen) schept in ieder geval een sfeer waarbij het makkelijker is om in het publiek je mening te verwoorden. Zonder te worden veroordeeld door al je tafelgenoten waarmee je de hele avond nog aan tafel moet zitten.
- Zorg voor een betere vertegenwoordiging van kiezers van het rechtse politieke centrum. Hoewel de diversiteit vergeleken met de gemiddelde debatbijeenkomst al vrij goed gewaarborgd was, zou dat bij een vervolg nog beter kunnen. De veronderstelling is gerechtvaardigd dat het gebrek aan diversiteit op enkele punten een van de oorzaken was voor het gebrek aan scherpheid in het debat. Vooral het rechtse politieke spectrum, in het bijzonder stemmers op VVD, PVV en Trots op Nederland, zouden beter vertegenwoordigd moeten zijn bij een vervolg. Nu waren het vooral deelnemers met een linkse politieke voorkeur die met elkaar in debat gingen. Een debat draait altijd om tegenstellingen. Door mensen met juist duidelijk verschillende politieke voorkeuren met elkaar in discussie te laten treden, krijg je ook daadwerkelijk een debat.
- Ook een betere verhouding tussen religieuzen en niet-religieuzen zou het debat ten goede komen. Dit voorkomt dat alles vanuit een religie wordt beredeneerd. Een mooi voorbeeld is hier het fenomeen ‘flesjeswerpen’ dat zowel in de tweede als derde bijeenkomst aan de orde kwam. In de discussie werd vooral benadrukt dat ‘flesjeswerpen’ volgens de islam niet is toegestaan. De opmerking van een van de deelnemers dat het daar helemaal niet om gaat, maar dat het gewoon onbeschoft gedrag is, kon rekenen op weinig steun van het publiek. Deze deelnemer die tijdens bijeenkomsten vaker vanuit seculier oogpunt redeneerde, kon eigenlijk nooit rekenen op bijval van andere deelnemers. Als de seculiere groep beter vertegenwoordigd was, zou dat veel interessanter debatten kunnen opleveren.
- Zorg voor een betere verhouding tussen het aantal orthodoxe en vrijzinnige deelnemers. Als bij een vervolg zou worden gekozen voor onderwerpen waar religie een belangrijke rol speelt, zou een betere vertegenwoordiging van de orthodoxen (van alle religies) de tegenstellingen en scherpheid in het debat bevorderen. Tijdens de discussie over bijvoorbeeld afvalligheid en homoseksualiteit, kwam vooral het meer liberale standpunt naar voren: afvalligheid en homoseksualiteit waren volgens de panelleden toegestaan.

5.5.2 Aanbevelingen voor beter en duurzamer contact

Op het moment dat men de voorkeur geeft aan de doelstelling dat deelnemers met elkaar in contact komen, moeten een aantal van de bovenstaande punten in acht worden genomen. In het bijzonder de aanbevelingen voor bevordering van diversiteit. Immers, elkaar beter leren kennen draait ook om het kennismaken met nieuwe mensen en mensen die binnen je eigen

netwerk minder snel of niet zou spreken. Om te zorgen dat mensen elkaar vervolgens beter leren kennen, zijn de volgende aanbevelingen van belang:

- Werk met een tafelschikking. Deelnemers aan de evaluatiebijeenkomst hebben hier ook hun voorkeur voor uitgesproken. Gedurende twee bijeenkomsten is met een tafelschikking gewerkt. De diversiteit aan de tafels was toen veel groter. Als men zelf een plek mocht uitzoeken, bestond een sterke om bekende gezichten op te zoeken of mensen waar mee men zich kon identificeren. Zo ontstonden al snel tafels met alleen maar mannen of moslima's. Ook zorgde de tafelschikking ervoor dat mensen daadwerkelijk met elkaar het gesprek aangingen. De tafelverslagen laten dan ook zien dat vooral tijdens de tweede en vijfde bijeenkomst men echt het gesprek aanging. Bij de bijeenkomsten waar niet met een tafelschikking is gewerkt, stelde men zich niet eens aan elkaar voor. Het kwam dus voor dat men drie uur lang aan tafel heeft gezeten, zonder te weten met wie precies.
- Werk met opdrachten voor de deelnemers. Opdrachten aan tafel zoals tijdens de eerste en vijfde bijeenkomst werkten bevorderden de gesprekken. Zo moest men bij de vijfde bijeenkomst met elkaar in discussie gaan over bepaalde kernwaarden van de samenleving. Vergeleken met de andere bijeenkomsten is men gedurende deze bijeenkomst het meest met elkaar in gesprek geweest, blijkt uit de tafelverslagen.
- Werk in de debatten met de 'vijf sleutels voor dialoog', zoals aangedragen door een deelnemster tijdens de evaluatiebijeenkomst. Deze vijf sleutels werken als een soort gedragscode waar deelnemers zich aan moeten houden: wees nieuwsgierig, luister actief en empathisch, wees je bewust van verborgen aannames, spreek alleen namens jezelf en houd de dialoog en de besluitvorming gescheiden (zie ook paragraaf 4.4).

5.5.3 Debatsuggesties voor de toekomst

Op het moment dat het stadsdeel ervoor zou kiezen om een vervolg te organiseren, zijn zowel door deelnemers als door panelleden zeer veel suggesties gedaan. De belangrijkste en meest gedeelde opvatting is dat een vervolg over maatschappelijke thema's zou moeten gaan. Daarbij zou men eventueel vanuit een religieus of levensbeschouwelijk oogpunt kunnen debatteren.

Deze evaluatie besluit met alle genoemde stellingen en vragen:

- Een discussie met moslims onderling hoe om te gaan met de verschillende geloofsrichtingen en interpretaties binnen de islam
- Een discussie over hoe het maatschappelijke midden (niet) moet reageren op Wilders: hoe komt het dat discussies die aan de rand van de samenleving horen te worden gevoerd, het midden domineren?
- Het effect van het debat: hoe kunnen de kringbijeenkomsten vertaald worden naar actie op stadsdeel en wijkniveau?
- Zijn de man en vrouw gelijkwaardig in de islam: een fel debat tussen Mohammed Cheppih en Nahed Salem.
- Een scherpe discussie over standpunten (van moslims) die principieel onverenigbaar zijn met onze rechtsstaat.
- Ayaan Hirsi Ali: heeft zij nu wel of geen bijdrage geleverd aan de verbetering van de positie van de moslimvrouw door zaken als eerwraak te agenderen?

- Een scherpere discussie over klassieke kernwaarden in plaats van persoonlijke kernwaarden.
- Het tegelijk samengaan van economische integratie met segregatie van waarden bij migrantenkinderen: komt dat voor?
- Burger of moslim: worden Nederlanders van Marokkaanse herkomst niet te weinig als burger en te veel als moslim behandeld door de overheid?
- Scheiding tussen kerk en staat: moet de overheid niet met meer beslistheid en duidelijkheid de grenzen tussen geloof en kerk enerzijds, en staat anderzijds afbakenen? En delen van het publieke domein vrij maken van religieuze uitingen en invloeden?
- Waarom is er zo'n (groot) verschil tussen het gedrag/de houding van christelijke gelovigen en islamieten tegenover cartoons/spotprenten, publicaties/boeken en films met 'beledigingen' van hun geloof?
- Onder Nederlanders bestaat angst voor een toenemende invloed van moslims in Nederland. Waar komt deze angst vandaan en wat zouden moslims kunnen doen om deze angst te verminderen?
- De Nederlandse overheid en instituties geven te veel toe aan de wensen en gedragingen van moslims. Dit blijkt onder andere uit het goedpraten van een niet-handenschuddende straatcoach. En ook uit het inwilligen van de eis van islamitische mannen om hun vrouw niet door een mannelijke arts te laten behandelen.
- Waarom geven orthodoxe moslims zo weinig ruimte aan andersdenkenden?
- Een bijeenkomst over jeugdcriminaliteit.
- Een bijeenkomst over opvoeding en onderwijs.